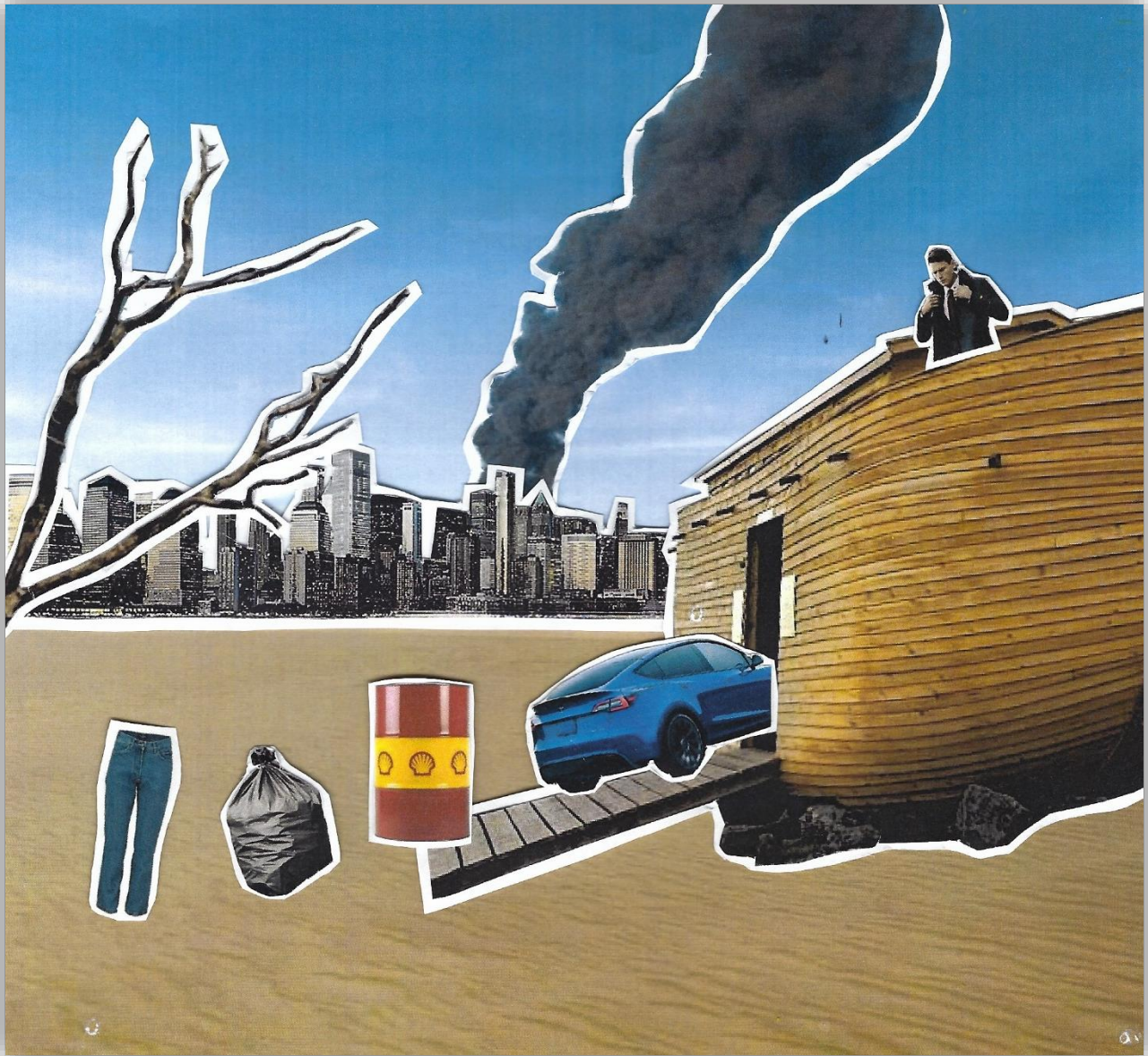

Na ons de zondvloed

Zie Ik richt mijn verbond op met jullie en jullie nageslacht
na jullie, en met alle levende wezens die bij jullie zijn

Student:	R. René Coster (15125)
Begeleider:	Prof. dr. Jaap Dekker
Tweede begeleider :	Prof. dr. Koert van Bekkum
Externe beoordelaar:	Dr. Steven van den Heuvel
Inleverdatum:	2 september 2022

*A rotten apple, a flattened cola,
everything in time
everything has got a line.
You'd like to change,
but it takes some changing,
try bein' honest,
I'll tell you what I really see*

(Joshua James – Broken Tongue)

Woord vooraf

Zo op de grens van de afronding van mijn masterstudie, vormt deze masterscriptie een belangrijk moment. Tegelijkertijd is het de afronding van een jarenlange studie, en de brug naar het afgestudeerde leven. Onderweg naar de toekomst kijk ik daarbij soms melancholisch over mijn schouder. Ondanks dat het onderwerp van mijn scriptie pas vlak voor de start van mijn onderzoek tot stand kwam, zie ik achteraf verschillende lijnen bij elkaar komen. Want als boerenzoon en plattelandsjongen in hart en nieren ligt de natuur me na aan het hart. Tegelijkertijd ben ik tijdens mijn studie steeds meer op zoek gegaan naar betekenis en zin van het leven vanuit de oude Bijbelse verhalen.

Deze twee lijnen komen in het onderwerp van deze masterscriptie ontzettend mooi bij elkaar. Vanuit het eeuwenoude zondvloedverhaal zoek ik naar betekenis en zin, met het oog op de ecologische problemen waar we als samenleving momenteel mee geconfronteerd worden. Toen ik aan mijn onderzoek begon had ik niet verwacht dat het onderwerp zo relevant zou worden. De droogte werd steeds zichtbaarder en vanuit mijn studeerkamer lijkt het platteland van Witharen ondertussen veranderd in een Mediterraan landschap. In juli leek de herfst al te beginnen. Tegelijkertijd bereikten de boerenprotesten een hoogtepunt, en woekert de politieke stikstofcrisis voort.

Het illustreert hoe de thematiek van deze masterscriptie best wel spannend is. Hopelijk vormt deze masterscriptie daarom een opbouwende bijdrage aan de theologische reflectie op de thematiek, en ben ik zo een klein beetje van betekenis. Het was in elk geval niet mogelijk geweest zonder de begeleiding van Jaap Dekker en het meelesen van Koert van Bekkum. Daarnaast was mijn zus Inge van onschatbare waarde op het gebied van spelling en grammatica. Maar het meest onmisbaar was mijn vrouw Elise. Ondanks dat onze zoon eventjes tussendoor geboren werd, hielp ze me ontzettend om te focussen en door te werken en voorzag ze deze masterscriptie van een prachtige voorkant.

Door de geboorte van onze zoon ervaaarde ik ook extra hoe waardevol het is dat onze toekomst in Gods hand is. Het heeft mezelf nog meer aan het denken gezet over hoe ik leef. Daarbij is de gedachte niet dat na ons de zondvloed komt, maar dat God naar de vervulling van de hele schepping toewerkt. Daar mogen wij dagelijks een onderdeel van zijn!

René Coster

Witharen, 3 september 2022

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
Inhoudsopgave	6
1. Inleiding	10
1.1 Aanleiding	10
1.2 Probleemstelling	11
1.3 Onderzoeksvraag	12
1.4 Opzet.....	12
1.5 Relevantie	13
2. God en de ecologische crisis.....	16
3. Exegese: Literaire benadering van het zondvloedverhaal.....	20
3.1 Breder context.....	20
3.1.1 Thematiek.....	21
3.1.2 Canoniek.....	21
3.1.3 Genre	25
3.2 Literaire analyse	26
3.3 Thematische analyse.....	28
4. Exegese: verbondspassages in het zondvloedverhaal	34
4.1 Genesis 6:11-13	35
4.1.1 Werkvertaling.....	35
4.1.2 Exegese.....	35
4.2 Genesis 6:17-19	39
4.2.1 Werkvertaling.....	39
4.2.2 Exegese.....	39
4.3 Genesis 8:20-22	41
4.3.1 Werkvertaling.....	41
4.3.2 Exegese.....	42

4.4	Genesis 9:8-17	44
4.4.1	Werkvertaling	44
4.4.2	Exegese.....	46
4.5	Één of twee nieuwe of oude verbonden.....	48
4.6	Conclusie	50
5.	Het bredere Bijbels-theologische verstaan van het verbond.....	52
5.1	De onderlinge verhouding van verbonden.....	52
5.2	De receptie van Gods verbond met de schepping in het Oude Testament	53
5.2.1	Gods verbond met de schepping in de eerste hoofdstukken van Genesis.....	53
5.2.2	Gods verbond met de schepping in het verbond met Abraham	54
5.2.3	Gods verbond met de schepping in het verbond bij de Sinaï.....	55
5.2.4	Verbond met David	55
5.2.5	Het nieuwe verbond	56
5.3	De receptie van Gods verbond met de schepping in het Nieuwe Testament	58
5.4	Conclusie	59
6.	Gods verbond met de aarde binnen de gereformeerde traditie	62
6.1	Gods verbond met de aarde en Calvijn.....	62
6.2	Gods verbond met de aarde en Coccejus & Voetius	63
6.3	Gods verbond met de aarde en het neocalvinisme	63
6.3.1	Kuyper.....	64
6.3.2	Bavinck.....	64
6.4	Gods verbond met de aarde en de gereformeerde theologie van de 21 ^e eeuw	65
6.5	Conclusie	67
7.	Gereformeerde verbonds-ecothologie	68
7.1	Op zoek naar Bijbels-theologische verbonds-ecothologie vanuit een gereformeerd perspectief.....	68
7.2	Gereformeerde verbonds-ecothologie tussen schepping, verlossing en vervulling. 70	

7.3	Op zoek naar een gereformeerde eco-theologische levenshouding.....	72
7.4	Conclusie	74
8.	Conclusie.....	76
9.	Bibliografie	82

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In het boek Genesis speelt de schepping een belangrijke rol. Het boek vertelt het verhaal van God en de oorsprong van onze wereld en hoe God als schepper aan het begin staat van de geschapen werkelijkheid. Die geschapen werkelijkheid is nog steeds de wereld waarin wij vandaag de dag leven, ook al is de schepping door de jaren heen geëvolueerd en veranderd. In die verandering heeft de mens een belangrijke rol. Vooral sinds de industriële revolutie is ecologische verandering niet meer los te zien van de menselijke inmenging. Maar de afgelopen decennia lijkt deze ecologische verandering steeds verder af te stevenen op een ecologische ramp.¹

Bij de theologische reflectie op de ecologische crisis speelt het spreken van de Bijbel over de schepping een belangrijke rol. Vooral naar aanleiding van het werk van Lynn White (1967) krijgt het scheppingsverhaal het soms zwaar te verduren. De stelling van de historicus White was dat er een link is tussen de christelijke en joodse religie en de oorzaken van de ecologische crisis. White zag een belangrijke oorzaak voor de ecologische problemen in het scheppingsdogma liggen.² Vooral het rentmeesterschap van de mens over de schepping is daarbij een veel behandeld aspect. Tegelijkertijd neemt de kritiek op dit theologische concept toe. Zo benadrukt Trees van Montfoort dat rentmeesterschap in relatie tot de schepping geen Bijbelse term is en haalt zij uit het scheppingsverhaal juist handvatten richting een groene theologie.³

Waar in de theologische reflectie veel onderzoek is gedaan naar de relatie tussen de ecologische crisis en het scheppingsverhaal, komt het zondvloedverhaal meestal maar zijdelings ter sprake. Vooral met het verbond dat God in het zondvloedverhaal sluit, is nog maar in beperkte mate

¹ Het rapport “Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability” van het Intergouvernementele Panel voor Klimaatverandering (IPCC) van de Verenigde Naties schetst een verontrustend beeld van wereldwijde en wijdverbreide onomkeerbare gevolgen van de ecologische veranderingen die een bedreiging zijn voor de mens en de aarde, zie: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>, geraadpleegd op 11 augustus 2022.

² Vgl. Jeremy H. Kidwell, “The Historical Roots of the Ecological Crisis,” in *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*, ed. Hillary Marlow & Mark Harris (New York: Oxford University Press, 2022), 9-12, en: Lynn T. White Jr., “The Historical Roots of Our Ecological Crisis,” *Science* 155 (1967): 1203-1207.

³ Trees van Montfoort, *Groene theologie* (Middelburg: Skandalon, 2019), 56-85, 144.

een link gelegd.⁴ Terwijl juist het zondvloedverhaal de grootste ecologische crisis in de Bijbel beschrijft en Gods verbond met de aarde daar een wezenlijk onderdeel van is.⁵ Dwars door de volledige verwoesting van de aarde en waarschijnlijk dus ook haar ecologische systemen heen bewaart God Noach en zijn familie samen met allerlei dieren. Nadat deze crisis achter de rug is, sluit God een verbond met niet alleen Noach, maar alle levende wezens op de aarde die bij hem zijn en met de aarde zelf.⁶

1.2 Probleemstelling

Door de ecologische ramp waar onze aarde mee geconfronteerd wordt, komt het verbond onder spanning te staan. Niet alleen vanwege de inhoud van het verbond, maar ook omdat in het zondvloedverhaal het initiatief bij God ligt. In het theologische onderzoek vanuit het scheppingsverhaal ligt de focus sterk op de menselijke verantwoordelijkheid. Maar in het zondvloedverhaal lijkt God verantwoordelijkheid te dragen, in elk geval voor het verbond dat Hij sluit met de aarde. Daarbij spreekt God uit dat Hij de aarde niet opnieuw zal laten vergaan door water, met de regenboog als teken van dit verbond.⁷

Ondertussen leven we in een tijd met grote ecologische vraagstukken.⁸ De biodiversiteit neemt af, de aarde warmt op en de ozonlaag heeft betere tijden gekend. Voor ons levende wezens in de 21^e eeuw, ligt een ecologisch doemscenario op de loer. Een belangrijk theologisch vraagstuk daarbij is wat de rol van God is. Want Hij beloofde de aarde niet meer te laten vergaan zoals met de zondvloed, terwijl anno 2022 de wereld bedreigd wordt door stijgende zeespiegels en toenemende droogte.

⁴ Voorbeelden van recente publicaties waarin het zondvloedverhaal zijdelings ter sprake komt, zijn: Ernst M. Conradie, & Hilda P. Koster, ed., *T&T Clark Handbook of Christian Theology and Climate Change* (Londen: Bloomsbury T&T Clark, 2020) en Hilary Marlow & Mark Harris, ed., *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology* (New York: Oxford University Press, 2022).

⁵ Ook vanuit de ecotheologische hoek wordt deze leemte geconstateerd. Zo zegt Celia Deane-Drummond bijv.: “It is suprising, perhaps, that while the literature on eco-theology has proliferated in the last half century, there is a relative lack of sustained focus on the relationship between ecology and Christology”. Zie: Celia E. Deane-Drummond, *Eco-Theology* (Londen: Darton, Longman & Todd Ltd: 2008), 99.

⁶ Vgl. Genesis 9:8-10.

⁷ Vgl. Genesis 9:12-17

⁸ Zie noot 1.

1.3 Onderzoeksvraag

Vanuit de hierboven geschetste probleemstelling heb ik daarom voor dit onderzoek de volgende hoofdvraag geformuleerd:

Wat is de draagwijdte van Gods verbond met de aarde in het zondvloedverhaal (Genesis 6-9) gelezen tegen de achtergrond van de gereformeerde traditie met het oog op de ecologische crisis in de 21^e eeuw?

Om tot een goede beantwoording van deze hoofdvraag te komen, maak ik gebruik van de volgende deelvragen:

1. *Welke theologische vraagstukken roept de ecologische crisis op met betrekking tot de rol van God?*
2. *Wat is in het zondvloedverhaal de specifieke betekenis van Gods verbond met de schepping?*
3. *Heeft dit verbond ook bredere draagwijdte binnen Genesis – 2 Koningen als geheel en in het licht van de oud- en nieuwtestamentische eschatologie?*
4. *Hoe is het verbond met de schepping in het zondvloedverhaal binnen de gereformeerde traditie vanouds gelezen en geduid?*
5. *Hoe kan een exegetische en Bijbelstheologische visie op Gods verbond met de aarde bijdragen aan een gereformeerde verbondsleer in de context van de ecologische crisis?*
6. *Welke verantwoordelijkheid heeft de mens vanuit het verbond dat God sluit met de schepping in het zondvloedverhaal?*

1.4 Opzet

In de opzet van mijn onderzoek volg ik de structuur van de hierboven geformuleerde deelvragen. Daardoor ontstaat de volgende hoofdstukindeling:

1. Inleiding
2. God en de ecologische crisis
3. Exegese: Literaire benadering van het zondvloedverhaal
4. Exegese: Verbondspassages in het zondvloedverhaal⁹
5. Het bredere Bijbelstheologische verstaan van Gods verbond met de aarde
6. Gods verbond met de aarde binnen de gereformeerde traditie

⁹ De beantwoording van deelvraag 2 is van dusdanige omvang dat ik hiervoor twee hoofdstukken gebruik.

7. Gereformeerde verbonds-ecotheologie¹⁰
8. Conclusie

1.5 Relevantie

Binnen de gereformeerde traditie is het verbond van God met de mensen een belangrijk element in het geloofsleven. Doormiddel van het verbond drukt God zijn relatie met mensen uit. Het laat Gods betrouwbaarheid zien. Daarom heeft zo'n verbond dat God sluit met de aarde gevolgen. Onbewust en misschien ook wel bewust, is het daardoor voor een gereformeerd christen niet ondenkbaar om de ecologische crisis te nuanceren. God heeft namelijk beloofd dat Hij de aarde niet opnieuw door een zondvloed zou laten vergaan en daarnaast zijn er toch een nieuwe hemel en een nieuwe aarde in het vooruitzicht. Vanuit Gods betrouwbaarheid en op grond van zijn trouw aan de aarde is het niet ondenkbaar dat sommige christenen zich minder zorgen maken om het klimaat. Maar het is de vraag of Gods verbond met de aarde dat betekent.

De theologische reflectie binnen de gereformeerde traditie op de ecologische vraagstukken van de huidige tijd, vanuit het verbond, staat echter nog in de kinderschoenen. Binnen de breedste definitie van de gereformeerde traditie zijn wel meerdere voorbeelden van theologen die actief bezig zijn met ecotheologie. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld Douglas en Jonathan Moo¹¹, Richard Bauckham¹², Ernst Conradie¹³ en Sandra Richter¹⁴. Daarbij valt op dat het zondvloedverhaal af en toe ter sprake komt, maar meestal zijdelings en niet vanuit het verbond gezien.

Zo besteedt Sandra Richter veel aandacht aan ecologische vraagstukken en zegt zij bijvoorbeeld: “the message of human stewardship is first articulated in the creation

¹⁰ De deelvragen 5 en 6 overlappen enigszins, maar vullen elkaar ook aan. Daarom kies ik er voor om deze twee deelvragen te behandelen in één hoofdstuk.

¹¹ Vgl. Douglas J. Moo & Jonathan W. Moo, *Creation Care: A Biblical Theology of the Natural World* (Grand Rapids: Zondervan, 2018).

¹² Vgl. Richard Bauckham, *Bible and Ecology: Rediscovering the Community of Creation* (London: Darton, Longman & Todd, 2010).

¹³ Vgl. Ernst M. Conradie, *Creation and Salvation: Dialogue on Abraham Kuiper's Legacy for Contemporary Ecotheology* (Leiden: Brill, 2011).

¹⁴ Vgl. Sandra L. Richter, *Stewards of Eden: What Scripture Says About the Environment and Why It Matters* (Downers Grove: IVP Academic, 2020).

narratives”.¹⁵ Maar nadat ze de zorg voor de schepping koppelt aan de scheppingsverhalen maakt ze al snel de stap naar Leviticus en Deuteronomium.¹⁶ Het enige wat ze daarbij meeneemt uit het zondvloedverhaal is de transformatie van mens en dier naar roofdier en prooi op grond van Genesis 9:2-4.¹⁷ Daarom is deze exegetische en Bijbels-theologische doordenking van Gods verbond met de aarde tegen de achtergrond van de ecologische vraagstukken ontzettend relevant.

¹⁵ Sandra L. Richter, “Environmental Law: Wisdom from the Ancients,” *Bulletin for Biblical Research* 24.3 (2010): 311-312.

¹⁶ Vergelijkbare stappen maakt ze in andere artikelen, zie bijvoorbeeld Sandra Richter, “Environmental Law in Deuteronomy: One Lens on a Biblical Theology of Creation Care,” *Bulletin for Biblical Research* 20.3 (2010): 355-376 en in een ouder artikel van haar: “A Biblical Theology of Creation Care: Is Environmentalism a Christian Value?,” *Abury Journal* 62 (2007): 67-76, maar ook haar hiervoor genoemde boek *Stewards of Eden*.

¹⁷ Richter, “Environmental Law: Wisdom from the Ancients,” 312.

2. God en de ecologische crisis

Allereerst wil ik proberen de eerste deelvraag te beantwoorden: *Welke theologische vraagstukken roept de ecologische crisis op met betrekking tot de rol van God?* In het eerste hoofdstuk verwees ik naar het rapport van de IPCC over de klimaatveranderingen in onze tijd.¹⁸ In het rapport dat op 28 februari 2022 verscheen, wordt een verontrustend beeld geschetst. Het is buiten mijn vakgebied om daar een kritische analyse van te geven, maar de urgentie is duidelijk. Onze planeet wordt geconfronteerd met een klimaatverandering die onomkeerbare gevolgen heeft. Het uit zich in natuurrampen, waardoor kwetsbare mensen en ecosystemen hard geraakt worden.

Juist in het leed van mens en dier ontstaat de vraag naar de rol van God. Het leed raakt aan de voorzienigheid van God. Vooral wanneer zulke rampen en overstromingen, die gevolg zijn van de stijgende zeespiegel, toenemen en op grotere schaal levens kosten of hele diersoorten zelfs uitsterven. Het is dan de vraag welke rol God hierin speelt. Maar we kunnen niet over de rol van God spreken zonder dat we daarmee ook over de rol van mensen spreken. Vanuit de ecotheologische hoek is sinds Lynn White veel geschreven en nagedacht over de plaats van de mens in de problematiek. Zo is er een toenemende weerstand tegen een antropocentrisch mensbeeld. Vanuit het idee dat de mens naar het beeld van God geschapen is, is in de christelijke theologie vaak vooral de relatie tussen God en mensen benadrukt. De onderlinge afhankelijkheid van mensen en dieren, maar ook de eigen verhouding van dieren ten opzichte van God wordt daarbij vaak buiten beschouwing gelaten.¹⁹

Het is alsof er een scheiding in de theologie wordt aangebracht tussen het menselijke en de rest van de schepping. Daardoor kan het godsbeeld verschillen wanneer we spreken over de mensheid en wanneer we spreken over de schepping. Wanneer gesproken wordt over hoe God zich verhoudt tot de schepping, is het gevaar dat een statisch beeld wordt geschetst. De schepping is daarbij van God gegeven en door Hem gemaakt als een object dat buiten God zelf staat, dat aan mensen is gegeven om te beheren. Maar wanneer het over de relatie tussen God en mensen gaat ontstaat er opeens een veel dynamischer beeld. Dan wordt bijvoorbeeld

¹⁸ Zie noot 1.

¹⁹ Eva van Urk, "Een treetje lager? Antropocentrisme in christelijke theologie," in *Leven dat leven wil: Over dieren en mensen in filosofie, religie en kunst*, ed. Johan Goud & Frank G. Bosman (Almere: Parthenon, 2020), 83-84.

gesproken van de weg die God met mensen gaat, God die roept, God die verlost, onderweg naar het koninkrijk van God.²⁰

Ook in de traditionele verkiezingsleer is de sterke nadruk op de mens terug te vinden. In de meest extreme vormen hiervan is de nadruk op de ziel zelfs debet aan een veronachtzaming van de lichamelijke van de mens zelf. Volgens Van den Brink en Van Urk is op grond van zo'n predestinatieleer de focus op de menselijke ziel als enige immaterieel, niet-aards stukje menselijk bestaan zo groot, dat Gods verlossing alleen over dat stukje gaat.²¹ Het onderscheid wordt dan niet alleen gemaakt tussen het menselijke en het niet-menselijke. Gods heilsplan beperkt zich in die visie slechts tot de menselijke ziel en haar eeuwige bestemming. Daarmee werkt deze vorm van theologie mee aan de te sterk antropocentrische blik op de wereld.

Niet alleen het antropocentrische mensbeeld is problematisch met betrekking tot de ecologische problemen van onze tijd. Ook het godsbeeld speelt daarbij een belangrijke rol. Een belangrijke naam in relatie tot deze thematiek is de in 2019 overleden Sallie McFague.²² Zij had bijvoorbeeld kritiek op het beeld van God als soevereine koning. Het zorgt voor een houding die vanuit het idee dat we als mensen geschapen zijn naar het beeld van God, van de andere wezens een onderdanige en gehoorzame houding verwacht, die ook verwacht wordt van de mens aan God. Daarbij suggereert zo'n godsbeeld dat God als soevereine koning een externe relatie met de schepping heeft, waardoor Hij op afstand komt en niet een zorgzame relatie te midden van de schepping onderhoudt.²³

De sterke focus op het beeld van God als koning, heeft de mens in de geschiedenis ruimte en legitimering gegeven om een bevoorrechte en speciale positie in te nemen ten opzichte van de niet-menselijke schepping. Op grond van het idee dat de mens op unieke wijze God weerspiegelde, omdat hij naar Gods beeld geschapen is, was er ruimte voor de mens om zich te verheffen boven de natuur als geheel.²⁴ Dit beeld verandert door inzichten uit de ecotheologie. Trees van Montfoort constateert zelfs een veranderend godsbeeld. Door de ontwikkelingen in de natuurwetenschappen verandert de visie op de natuur naar een meer dynamisch natuurmodel.

²⁰ Van Montfoort, *Groene Theologie*, 33-34.

²¹ Gijsbert van den Brink & Eva van Urk, "Climate Change and God's Work of Election," in *T&T Clark Handbook of Christian Theology and Climate Change*, ed. Ernst. M. Conradie & Hilda. P. Koster (London: Bloomsbury T&T Clark, 2020), 455.

²² Zie bijv.: David B. Lott, *Sallie Mcfague: Collected Readings*, (Minneapolis: Fortress Press, 2013).

²³ Van den Brink & Van Urk, E. "Climate Change and God's Work of Election," 456-457.

²⁴ Van Urk, "Een treetje lager?," 82.

Daarbij is God niet zozeer meer de ontwerper van de schepping, maar veel meer de drijvende en appellerende kracht van de schepping, waarbij alles op weg is naar de voltooiing in God, onderweg naar het koninkrijk van God.²⁵

Al met al laat de huidige ecologische crisis zien dat God niet alleen de ontwerper van de aarde is. Een te sterke focus op de mens zorgt voor grote problemen in onze houding ten opzichte van de aarde. De theologische vraagstukken die de ecologische crisis opwerpt spelen zich af rondom de verhouding van God tot de schepping. De relatie die God aangaat met mensen staat daarbij centraal binnen ons christelijke geloof. Maar daarbij ligt de nadruk al snel op de mens en blijft de rest van de schepping buiten beschouwing. Daarom is in relatie tot dit onderzoek de relevante vraag hoe God zich verhoudt tot de schepping en hoe mens, dier en alle andere vormen van schepping zich daarbij tot God en elkaar verhouden. In het vervolg van dit onderzoek zal Gods verbond daarbij een belangrijke rol spelen.

²⁵ Van Montfoort, *Groene Theologie*, 34.

3. Exegese: Literaire benadering van het zondvloedverhaal

In de ecotheologie wordt vaak een link gelegd met het scheppingsverhaal, omdat daar God, de mens en de schepping in de breedste zin ter sprake komen. Het schetst onderlinge verhoudingen en biedt aanknopingspunten voor omgang met de aarde. Maar een paar hoofdstukken daarna speelt zich de grootste ecologische ramp af die terug te vinden is in de Bijbel. Genesis 6 tot en met 9 beschrijft deze ecologische ramp, de zondvloed. Daarbij speelt de relatie tussen God en mensen een wezenlijke rol. In het kader van mijn onderzoek is het in het verlengde van het vorige hoofdstuk relevant om te kijken hoe in het zondvloedverhaal het verbond van God functioneert en welke rol de mens en de rest van de schepping daarbij spelen.

Daarom wil ik in dit hoofdstuk en het volgende hoofdstuk de tweede deelvraag proberen te beantwoorden: *Wat is in het zondvloedverhaal de specifieke betekenis van Gods verbond met de schepping?* Dit doe ik in dit hoofdstuk allereerst door vanuit het bredere perspectief exegetisch naar het zondvloedverhaal te kijken, om daarna in het volgende hoofdstuk een aantal sleutelpassages met betrekking tot het verbond dat God sluit met de aarde te vertalen en te exegetiseren. De daadwerkelijke conclusie van de exegese is aan het einde van hoofdstuk 4 te vinden. De exegese van dit hoofdstuk bestaat allereerst uit een schets van de bredere context van het zondvloedverhaal. Daarbij komen de thematiek en canonic ter sprake en zal ook het genre van de eerste hoofdstukken van Genesis ter sprake komen. Hierna volgt een literaire analyse van het zondvloedverhaal, waarna op grond van de literaire analyse een thematische analyse van het verhaal volgt.

3.1 Bredere context

Het zondvloedverhaal staat in een bredere context. Om precies te zijn beslaat de beschrijving van de zondvloed Genesis 6:9 tot en met 9:17. Daarbij staat het niet los van de verhalen eromheen. Allereerst staat het zondvloedverhaal opgeschreven als onderdeel van de eerste hoofdstukken van Genesis, hoofdstuk 1 tot en met 11. Als kleinere eenheid binnen het boek Genesis vormen deze elf hoofdstukken het begin van een groter geheel. Dat grotere geheel vertelt één meta-verhaal. Vanaf het begin van Genesis tot en met 2 Koningen loopt dit verhaal door. Het vertelt oude verhalen over aartsvaders, bevat wetscollecties en vertelt het verhaal van God en Israël tot in de koningentijd. In het doorgaande verhaal komen verschillende genres

voorbij, wetten hebben een ander genre dan de verhalen over koningen die op hun beurt weer verschillen van profetieën.²⁶

3.1.1 Thematiek

In het narratief van Genesis tot en met 2 Koningen wordt het verhaal van God en mensen verteld. Binnen het grotere geheel vertellen de eerste hoofdstukken van Genesis het begin van dat verhaal. In de eerste hoofdstukken van Genesis wordt het verhaal van God en mensen opgebouwd aan de hand van het centrale thema van de schepping. De eerste hoofdstukken verhalen hier het meest expliciet van, wanneer zij vertellen over hoe God de aarde schiep. Niet alleen staat het scheppende werk van God centraal. Ook de val van Adam en Eva neemt een belangrijke plaats in. Vanaf het begin vertelt Genesis een verhaal van gebrokenheid en verstoorde relaties. In de geschapen wereld plaatst God de mens maar in de eerste elf hoofdstukken doet het verval op grond van het menselijke gedrag zijn intrede en presenteert God zich als de onderhouder van zijn schepping. Telkens weer bewijst God zijn genade aan de mensen, doordat Hij iedere keer een nieuw begin maakt.²⁷

3.1.2 Canoniek

De aard van de eerste hoofdstukken van Genesis maakt het ingewikkeld om teksten juist te verstaan. Vanuit het veld van het godsdiensthistorische onderzoek worden daarbij ook vanuit het historisch oogpunt argumenten aangedragen om het Bijbelse verhaal anders te rangschikken dan hoe het overgeleverd is. Zo kiest Rainer Albertz er bijvoorbeeld voor om het daadwerkelijke beginpunt van de religie van Israël te zoeken in het Exodusverhaal,²⁸ terwijl bijvoorbeeld Karel van der Toorn het beginpunt zelfs nog later zoekt, namelijk ten tijde van de vroegste monarchie, met de opkomst van koning Saul.²⁹ Een andere interessante keuze is de keuze die rabbijn Chaim Potok maakt om in zijn beschrijving van de geschiedenis van het Joodse volk zijn vertrekpunt te kiezen bij Abraham.³⁰

²⁶ Bill T. Arnold, *Genesis*, The New Cambridge Bible Commentary (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 1-4.

²⁷ Hendrik Jagersma, *Genesis 1:1 – 25:11*, Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel (Nijkerk: Callenbach, 1995), 15.

²⁸ Rainer Albertz, *A History Of Israelite Religion in the Old Testament Period* (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1994), 24.

²⁹ Karel van der Toorn, *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel: Continuity and Change in the Forms of Religious Life* (Leiden: Brill, 1996), 182.

³⁰ Chaim Potok, *Omzwervingen* (Den Haag: BZZTôH, 1992), 13.

Zulke keuzes kunnen het verstaan van de vroegste verhalen uit Genesis vertroebelen. Hierdoor wordt de historiciteit van verhalen bevraagd. Juist vanwege de hermeneutische betekenis van de oude verhalen in Genesis kunnen zulke vragen rondom de waarheidsaanspraak niet zomaar aan de kant gelegd worden. Maar het is daarbij wel van belang om duidelijk te onderscheiden dat zulke godsdiensthistorische vragen niet hetzelfde zijn als de theologische vragen waarmee het vakgebied van de theologie van het Oude Testament zich bezighoudt. Zo wijst Stefan Paas er op dat de joodse en christelijke tradities níet de religieuze praktijk van het oude Israël als object hebben en de historische beschrijving daarvan. Die is slechts moeizaam vast te stellen en vertoont tal van witte vlekken. De joodse en christelijke traditie, en de gereformeerde traditie in het bijzonder, aanvaarden de Hebreeuwse Bijbel in de uiteindelijke vorm als bron van theologie.³¹

Wat betreft de eerste hoofdstukken van Genesis bestaat geen enkele corresponderende en verifieerbare bron, zoals buiten-Bijbelse literatuur³² of archeologische vondsten.³³ In het verlengde daarvan spelen niet alleen vragen rondom de historische betrouwbaarheid, maar ook met betrekking tot auteurschap en authenticiteit van het verhaal. Vooral vanuit de historisch-kritische hoek is het mozaïsche auteurschap van de eerste vijf boeken, de Pentateuch, in twijfel getrokken. Desondanks is er nog steeds een kleine minderheid aan theologen die het auteurschap van Mozes verdedigt.³⁴

Naast het traditionele auteurschap van Mozes zijn er verschillende visies op het ontstaan van de Pentateuch in omloop. Bijvoorbeeld het onderscheid tussen Priesterlijk en niet-Priesterlijk materiaal, dat samen de Pentateuch vormt.³⁵ In principe is dat een variant op de klassieke

³¹ Stefan Paas, "Het Oude Testament Als Religieus Document," *Theologia Reformata* 46, no. 4 (2003): 318.

³² Het dient vermeld te worden dat in andere oude culturen meerdere zondvloedverhalen bekend waren. Vooral de verhalen uit de Babylonische cultuur vertonen veel overeenkomsten met het Bijbelse zondvloedverhaal. Daar is veelvuldig onderzoek naar gedaan en voor een helder overzicht daarvan verwijs ik naar Koert van Bekkum, "Violence in the Flood Narrative: Text and Reception," in *Violence in the Hebrew Bible: Between Text and Reception*, ed. Jacques van Ruiten & Koert van Bekkum (Leiden: Brill, 2020), 68-77.

³³ Bill T. Arnold, "The Genesis Narratives," in *Ancient Israel's History: An Introduction to Issues and Sources*, ed. Bill T. Arnold & Richard S. Hess (Grand Rapids: Baker Academic, 2014), 24.

³⁴ Zie bijvoorbeeld Mart-Jan Paul & Gert van den Brink, *Bijbelcommentaar Genesis/Exodus StudieBijbel Oude Testament deel 1* (Veenendaal: Centrum voor Bijbelonderzoek, 2004), 159.

³⁵ David M. Carr, *Reading the Fractures of Genesis: Historical and Literary Approaches* (Louisville: Westminster John Knox, 1996), 93-112.

bronnen-hypothese die in de Pentateuch vier bronnen onderscheidt.³⁶ Wat de klassieke bronnen-hypothese betreft verscheen in 2011 van de hand van Baruch J. Schwarz nog een pleidooi om de historisch-kritische methode weer van een upgrade te voorzien. Daarbij is de kern van zijn betoog dat het volgens hem waardevol is om het onderscheiden van vier verschillende bronnen te blijven gebruiken, naast de Pentateuch als geheel.³⁷ Van die laatste methode is David M. Carr een voorbeeld, die op grond van analyses van Qumran-teksten en manuscripten van de Pentateuch aantoont dat de tekst als geheel object is van de exegese. Hij baseert zich daarbij op de lengte van boekrollen, hoe daarbij op voor- en achterkant werd geschreven en het verhaal in een later stadium werd geïntegreerd tot één verhaal.³⁸

De verschillende theorieën en methodes hebben in meer of mindere mate gemeenschappelijk dat de uiteindelijke vorm van de Pentateuch gebruik maakt van oudere tradities. Hoe groot de invloed van de redactie geacht wordt, tijdens de compositie van de Pentateuch zoals we die nu kennen, verschilt net als de datering van die compositie. Zo is er enerzijds de datering tijdens en vlak na de ballingschap, maar zijn er ook orthodoxere alternatieven zoals de datering van Gary Rendsburg die uitgaat van een compositie in de tiende eeuw BCE, waarbij de compositie gebruik maakt van oudere tradities.³⁹

Voor dit onderzoek kies ik niet voor een klassiek literair-kritische analyse van de tekst. Wel is het belangrijk om te weten dat het zondvloedverhaal een geschikt verhaal is om op die manier te onderzoeken. Zo is volgens sommige onderzoekers in overgangsteksten tussen de verschillende verhalen in de eerste hoofdstukken van Genesis een Priesterlijke redactie te zien.⁴⁰ Deze gedachte hangt samen met het idee dat de *toledot*-formuleringen tot de P-bron behoren. Het gevolg van deze stelling is dat geconcludeerd wordt dat het zondvloedverhaal

³⁶ Een belangrijke naam in het onderscheiden van verschillende bronnen in het zondvloedverhaal is Gerhard von Rad, *Genesis, A Commentary*, The Old Testament Library (London: SCM Press, 1970), 116-130.

³⁷ Baruch J. Schwarz, "Does Recent Scholarship's Critique of the Documentary Hypothesis Constitute Grounds for Its Rejection?," in *The Pentateuch: International Perspectives on Current Research*, ed. Thomas B. Dozeman, Konrad Schmid & Baruch J. Schwartz, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2011), 3-16.

³⁸ David M. Carr, "Rethinking the Materiality of Biblical Texts: From Source, Tradition and Redaction to a Scroll Approach", in *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 132, no. 4 (2020): 609-620.

³⁹ Zie voor een uitwerking hiervan: Gary Rendsburg, *How the Bible Is Written* (Peabody: Hendrickson Publishers Marketing, 2019).

⁴⁰ Adrianus van Selms, *Genesis deel I*, De prediking van het Oude Testament, (Nijkerk: Callenbach, 1967), 103 & 107.

twee introducties heeft.⁴¹ Een argument dat gebruikt wordt voor het onderscheiden van de twee bronnen is, het gebruik van de godsnamen. In het zondvloedverhaal worden afwisselend JHWH en *elohim* gebruikt. Het is niet zonder problemen om op grond daarvan het verhaal te ontleden, het gebruik van de verschillende godsnamen loopt op sommige plaatsen dwars door scenes heen.⁴² Daarom is de godsnaam *elohim*, die in het algemeen wordt gebruikt in het zondvloedverhaal, de standaard titel voor God, terwijl JHWH vooral gebruikt wordt wanneer er een specifieke reden is.⁴³

Een ander element dat nadrukkelijk een rol speelt in het zondvloedverhaal is de dubbelheid van scenes.⁴⁴ Zo wordt twee keer verteld welke dieren in de ark werden meegenomen. Allereerst wordt beschreven dat dieren in paartjes worden meegenomen en daarna opnieuw met onderscheid tussen rein en onrein. Hierbij is het van belang om te beseffen dat auteurschap in onze tijd anders verstaan wordt dan vroeger. De auteur was toen veel meer een verzamelaar, samensteller en redacteur van verschillende tradities. Dat is geen onzorgvuldigheid, het gebeurde met zorg en aandacht voor detail. Het is geen reden om per definitie doelbewuste aanpassingen of verschillen in twijfel te trekken. Wat nu tegenstrijdig, ambigu of foutief bij ons overkomt, zoals bijvoorbeeld de herhalingen in het verhaal, zijn dat niet perse. Waarschijnlijk heeft het een literair doel gediend dat we in het heden niet meer begrijpen.⁴⁵

Daarom is het van belang om niet te focussen op de verschillen tussen bronnen, maar juist de samenhang te waarderen. Het dient een functie, waarbij de theologische betekenis het object is en niet de materie *an sich*.⁴⁶ Dus ondanks dat het mogelijk is om verschillende bronnen te onderscheiden in de Pentateuch en in het zondvloedverhaal op zichzelf, is het ook één geheel. Daarom is het voor de theologie van het Oude Testament en de exegese van Bijbelse verhalen

⁴¹ Victor P. Hamilton, *The Book Of Genesis, Chapters 1-17*, The New International Commentary On The Old Testament, (Grand Rapids: Eerdmans, 1990), 276.

⁴² In de jaren '30 van de vorige eeuw heeft Umberto Cassuto een aantal grondige argumenten hiervoor uitgewerkt, zie: Umberto Cassuto, *From Noah to Abraham, a Commentary on the Book of Genesis*, vertaald door Israël Abrahams, (Jerusalem: Magnes Press, Hebrew University, 1961), 35-38.

⁴³ Hamilton, *The Book of Genesis*, 286.

⁴⁴ Voor een uitgebreide analyse van de herhaling in de scenes verwijs ik naar Cornelis Houtman, *Inleiding op de Pentateuch* (Kampen: Kok, 1980), 237-239.

⁴⁵ Daniel D. Lowery, *Towards a Poetics of Genesis 1-11: Reading Genesis 4:17-22 in Its Near Eastern Context* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2013), 232.

⁴⁶ Lowery, *Towards a Poetics of Genesis 1-11*, 233.

van belang om het verhaal als één geheel te nemen. Daarbij heeft het verhaal als geheel een openbaringskarakter waardoor het betekenis heeft voor de mens op elke plaats en elke tijd.

3.1.3 Genre

Binnen de bredere context vallen de eerste hoofdstukken van Genesis op. Dit is vanwege hun bijzondere aard. Waar de verhalen over de koningstijd duidelijk historiografische noties bevatten, is dat bij de eerste hoofdstukken ingewikkelder. De eerste hoofdstukken bevatten beschrijvingen van de vroegste geschiedenis, die zich voor de historie in haar letterlijke betekenis afspelen. Dat roept vragen op over hoe het materiaal onderzocht en verstaan moet worden. Want het genre is uniek in zijn soort.⁴⁷ Wat ze daarbij zeker niet bieden is een letterlijk verslag van de eerste periode van de aarde. Tegelijkertijd is het van belang om de historische grondslag van de verhalen niet te ontkennen. Hiermee zou de betekenis los komen te staan van de heilshistorie. Desondanks zijn de verhalen met een historische grondslag in een eigen jasje gestoken. De tekst functioneert binnen een traditie en is als een kunstwerk opgesteld door schrijvers. Het is daarbij van belang te focussen op dat wat de schrijvers van de verhalen ons met hun nederige poging willen vertellen.⁴⁸

Daarbij is de boodschap van de verhalen in Genesis 1-11 belangrijker dan de precieze duiding van het genre. Het genre helpt bij het verstaan en interpreteren van de teksten, maar verandert de theologische boodschap niet fundamenteel. Desondanks is het genre van deze hoofdstukken te duiden als protohistorie. Het beschrijft wat aan de bekende, traceerbare geschiedenis voorafgaat. In het Bijbelse verhaal bestaat de beschrijving van de protohistorie uit genealogie, geslachtsregisters. Aan deze genealogie worden de verhalen opgehangen door middel van de *toledot*-formuleringen. Zo is het paradijsverhaal bijvoorbeeld onderdeel geworden van Adams genealogie en het zondvloedverhaal van Noachs genealogie.⁴⁹

In het genre van de protohistorie zijn in werkelijkheid verschillende genres bij elkaar gebracht op een kundige en artistieke wijze. Het heeft het verhaal opgeleverd zoals dat is overgeleverd in Genesis 1-11. Doordat het genre in de eerste plaats bezig is om samenhang te creëren, het leven te begrijpen en de heilshistorische weg van God met de wereld te beschrijven, is de

⁴⁷ Arnold, "The Genesis Narratives," 23-26.

⁴⁸ Kenton L. Sparks, "Genesis 1-11 As Ancient Historiography," in *Genesis: History, Fiction or Neither*, ed. Charles Halton & Stanley N. Gundry (Grand Rapids: Zondervan, 2015), 111 & 139.

⁴⁹ Gordon J. Wenham, "Genesis 1-11 As Protohistory," in *Genesis: History, Fiction or Neither*, ed. Charles Halton & Stanley N. Gundry (Grand Rapids: Zondervan, 2015), 95.

protohistorie meer bepaald door de uitkomsten en theologische waarderingen dan door de historische gebeurtenissen *an sich*. De beschrijvingen van de gebeurtenissen en de theologische waarderingen hebben daarbij altijd een doel en zijn onderdeel van een heilshistorische lijn die zich ergens naar toe ontwikkelt. Het mythische karakter dat sommige gebeurtenissen daarbij hebben in de beschrijving, is niet om af te leiden. Het is een communicatiemiddel uit een andere tijd, toen het onderscheid tussen geschiedenis en mythe nog niet bestond. Juist het mythische aspect werd gebruikt om het goddelijke ingrijpen in de menselijke tijd te duiden. Daaronder gaat het wel degelijk over historische gebeurtenissen en zijn de mythische kanten van de verhalen geen argument om het te bestempelen als fictie.⁵⁰

3.2 Literaire analyse

Het zondvloedverhaal beslaat de hoofdstukken 6 tot en met 9. Het bevindt zich na het verhaal van de schepping. In de allereerste hoofdstukken is te lezen hoe God de aarde creëert. Al vrij snel komt er verval. Genesis 3 beschrijft hoe de zondeval zorgt voor het bederf van de schepping. In de nasleep hiervan staat het verhaal over de moord op Abel door zijn broer Kaïn in Genesis 4. Met de genealogie in hoofdstuk 5 begint er een nieuw verhaal. Dat nieuwe verhaal mondt uit in het zondvloedverhaal, maar is nog geen onderdeel van het zondvloedverhaal. In de genealogie van het vijfde hoofdstuk wordt Noach voor het eerst geïntroduceerd. In de geslachtslijsten wordt vermeld dat Lamech een zoon kreeg die hij Noach noemde.⁵¹

Daarna begint het zondvloedverhaal. Vanaf Genesis 6:9 is een chiasmatische structuur te herkennen. Het is eventueel mogelijk om hierin de verzen voorafgaand aan vers 9 mee te nemen.⁵² Dat is niet de meest logische keuze, aangezien in vers 9 de *toledot*-formulering te vinden is. In het boek Genesis brengt deze *toledot*-formulering samen met negen andere *toledot*-formuleringen een herkenbare structuur aan. Deze vergelijkbare formuleringen zijn terug te vinden in Genesis 2 vers 4, 5 vers 1, 6 vers 9, 10 vers 1, 11 vers 10, 11 vers 27, 25 vers 12, 25 vers 19, 36 vers 1 en 37 vers 2.⁵³ In de vertaling betekenen deze formuleringen ‘dit is de

⁵⁰ Lowery, *Towards a Poetics of Genesis 1-11*, 41-43

⁵¹ Vgl. Genesis 5:28-29.

⁵² Een voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld David W. Cotter, *Genesis*, Berit Olam: Studies in Hebrew Narrative & Poetry (Collegeville: Liturgical Press, 2003), 53, waarbij hij de verzen 1-9 als een voorwoord beschouwd.

⁵³ Zie: Tyndale House Publishers, *NLT Study Bible*, 2nd ed. (Carol Stream: Tyndale House Publishers, 2008), 23, bij het commentaar op Genesis 2:4. Deze studieBijbel geeft aan dat er een paar exegeten zijn die van mening zijn dat de *הַלְוָה*-formuleringen een gedeelte afsluiten. Maar de algemene consensus is dat met deze formuleringen juist een nieuw gedeelte begint.

geschiedenis van...'. Meestal worden de geschiedenissen toegeschreven aan één enkele persoon. Er zijn daarbij twee uitzonderingen. De allereerste uitzondering is Genesis 2:4 waar de geschiedenis wordt toegeschreven aan de hemel en aarde. De tweede uitzondering is Genesis 10:1 waar de geschiedenis wordt verbonden met de geslachtslijn van de zonen van Noach; Sem, Cham en Jafeth. De *toledot*-structuur lijkt terug te gaan op een oudere bron die als boekrol opgenomen is in het Priesterlijke materiaal. Daarbij is in het *toledot*-verhaal ook ander priesterlijk materiaal verwerkt.⁵⁴

De genealogie in Genesis 1-11 is uniek. Andere bronnen die aan genealogie doen, doen dat meestal om politieke redenen. Dat kan bijvoorbeeld om het verlenen van status gaan. In Genesis is dat niet aan de orde. De genoemde personen zijn sleutelfiguren in het religieuze verleden en worden vaker genoemd om hun falen, dan om hun successen.⁵⁵

In het zondvloedverhaal vanaf Genesis 6:9 is de volgende chiastische structuur⁵⁶ te herkennen:

1. God spreekt tot Noach, voorafgegaan door reflecties op Noach en de mensheid (6:9-21)
 2. Verhaal met Noach als subject (6:22)
 3. God spreekt tot Noach (7:1-4)
 4. Verhaal met Noach en de dieren als subject. (7:5-16)
 5. Verhaal met het stijgende water als subject (7:17-24)

“Toen dacht God weer aan Noach en aan alle wilde dieren en het vee bij hem in de ark.”
 6. Verhaal met het wegvloeiende water als subject (8:1-5)
 7. Verhaal met Noach en de vogels als subject (8:6-14)
 8. God spreekt tot Noach (8:15-17)
 9. Verhaal met Noach als subject (8:18-19)
 10. God spreekt tot Noach, voorafgegaan door reflecties op Noach en de mensheid (8:20-9:17)

De eerste verzen van Genesis 6 vertonen inhoudelijk en qua stijl overeenkomsten. Ze zijn op grond van de bovengenoemde *toledot*-formulering toe te schrijven aan het narratief van Genesis

⁵⁴ Carr, "Rethinking the Materiality of Biblical Texts," 616.

⁵⁵ Arnold, "The Genesis Narratives," 30-34.

⁵⁶ Hierbij heb ik me in grote lijnen laten inspireren door de structuur die Gordon J. Wenham hanteert, zie: Gordon J. Wenham, *Genesis 1-15*, World Biblical Commentary (Waco: Word Books, 1987), 156-157. Een vergelijkbare structuur is te vinden bij Cotter, *Genesis*, 51-52.

5. Het eerste woord van Genesis 6:1, וַיְהִי, ‘en het gebeurde’, ondersteunt de sterke verbondenheid met het voorgaande.⁵⁷ Het functioneert in die zin als een verbindende schakel met het vorige hoofdstuk.⁵⁸ Vanuit het literaire geheel gezien, zijn de elementen buiten de *toledot* van Noach ook van betekenis en daarom worden ze meegenomen in het vervolg van dit onderzoek. Niet alleen de structuur van het zondvloedverhaal is chiastisch, ook de chronologie van het zondvloedverhaal is opgebouwd aan de hand van verschillende getallen die prachtig met elkaar corresponderen.⁵⁹

In het literaire geheel dat hierboven beschreven wordt, bevindt het verbond dat God sluit met de aarde zich in de tiende scene. Het woord בְּרִית, ‘verbond’, komt ook in de eerste scene al voor. Het is de vraag hoe deze twee verschillende keren dat בְּרִית voorkomt in het gehele zondvloedverhaal, zich tot elkaar verhouden. Daar zal het volgende hoofdstuk verder op ingaan.

3.3 Thematische analyse

Het verbond dat centraal staat in deze exegetische hoofdstukken, is in het zondvloedverhaal geen op zichzelf staand gegeven. Het verbond staat niet los van het verhaal en is inhoudelijk verweven met het complete verhaal. Vanuit de eerste scenes bouwt het op tot de climax van het verhaal in het eerste vers van hoofdstuk acht. Daarbij is het zondvloedverhaal geen eenvoudig verhaal. Het spreekt van oordeel, slechte mensen en vernietiging van een complete wereld.

De belangrijkste personages in het verhaal zijn Noach en God. Daarnaast speelt de mensheid als geheel een rol op de achtergrond. Samen met Noach gaan de zonen van Noach en de vrouwen van zowel de zonen van Noach, als Noach zelf, mee in de ark. Ook zij spelen een rol in het verhaal. Daarnaast wordt vermeld dat van alle dieren twee of zeven exemplaren per soort een plaats krijgen in de ark.

Allereerst wil ik stil staan bij Noach, de menselijke hoofdpersoon van het zondvloedverhaal. De allereerste keer dat de persoon Noach genoemd wordt in de Bijbel, is in de genealogie van Genesis 5, als de zoon van Lamech. Daarbij spreekt Lamech uit dat deze zoon troost zal geven voor het werken en zwoegen dat het deel is van de mens omdat God het akkerland vervloekt

⁵⁷ Paul Joüon & Takamitsu Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew* (Roma: Pontificio istituto biblico, Gregorian & Biblical Press, 2006), 365.

⁵⁸ Jagersma, *Genesis 1:1 – 25:11*, 82.

⁵⁹ Voor een goede uitwerking hiervan zie bijv.: Georg Fischer, *Genesis 1-11*. Herders Theologischer Kommentar Zum Alten Testament (Freiburg: Herder, 2018), 510-511.

heeft.⁶⁰ Deze eerste vermelding van Noach is op zichzelf al een onderzoek waard. Het verwijst terug naar Genesis 3:16-19 en tegelijkertijd bevat het een hoopvolle toekomst, waarin het verbond dat God met Noach sluit al doorklinkt. Volgens Harper fungeert Genesis 5:28 als de plotmarker van het zondvloedverhaal. In dat vers wordt het plot van het zondvloedverhaal geboren.⁶¹

Het is bijzonder hoe de lezer in Genesis 5:28 nieuwsgierig gemaakt wordt naar het verhaal van Noach. Zoals gezegd bouwt de voorspelling van Lamech voort op de vloek van de zondeval en klinkt hij tegelijkertijd hoopvol. Maar het is onduidelijk namens welke groep Lamech spreekt over troost. Het is ook niet duidelijk of Lamech de vervulling van zijn woorden heeft meegemaakt. De naam van Noach is interessant, omdat hij niet lijkt te corresponderen met de betekenis die Lamech er aan koppelt. Net als dat de voorspelling van Lamech niet lijkt te corresponderen met de realiteit die beschreven wordt in de *toledot* van Adam. In het begin van Genesis 6 pakken zich namelijk donkere wolken samen boven Lamechs woorden. De vloek waar hij naar verwijst is onderdeel van het verhaal van de zondeval en het wordt aangevuld met Gods spijt over het scheppen van de mens en het voornemen daar iets aan te doen. Tegelijkertijd vertelt het wel van de vervulling van de opdracht om de aarde te bevolken, die in een vergelijkbare vorm onderdeel is van het verbond tussen God en Noach na de zondvloed.⁶²

In het zondvloedverhaal maken we daadwerkelijk kennis met Noach. Midden in een donkere wereld die volgens God slecht is, ontmoeten we Noach, een man over wie meerdere malen gezegd dat hij נִחֵם was, onberispelijk en rechtschapen. In relatie tot bijvoorbeeld offerdieren betekent dit dat het een offerdier zonder gebreken is wanneer het voor God wordt gepresenteerd. Als het toegepast wordt op mensen is dat gecompliceerder. Als mens was Noach niet vrij van zonde of gebreken.⁶³ Desondanks was hij volgens het verhaal נִחֵם.⁶⁴ Daarom betekent het vooral dat Noach in de ogen van God zonder gebreken was. Belangrijk is ook de toevoeging dat Noach נִחֵם was voor zijn tijd. Dat in tegenstelling tot Abraham, bij wie geen beperking op de mate van נִחֵם wordt vermeld. Vanuit Noachs נִחֵם voor zijn tijd, vindt hij genade in Gods ogen. Genesis 6:14-16 beschrijft wat die genade inhoudt. Het uit zich vooral in de opdracht om

⁶⁰ Vgl. Genesis 5:28-29.

⁶¹ Elizabeth Harper, "It's All in the Name," in *Opening Heaven's Floodgates: The Genesis Flood Narrative, It's Context, and Reception*, ed. Jason M. Silverman (Piscataway: Gorgias Press LLC, 2013), 40-41.

⁶² Harper, "It's All in the Name," 42-43.

⁶³ Wenham, *Genesis 1-15*, 206.

⁶⁴ Hamilton, *The Book Of Genesis*, 277.

de ark te bouwen, die tot Noachs behoud zal leiden. Ook is volgens het zondvloedverhaal de gehoorzaamheid van Noach onderdeel van zijn נִשְׁמָתוֹ.

Daarnaast en dat is een kenmerkend element in het hele zondvloedverhaal, heeft Noach geen enkele gesproken tekst. Hoewel hij het object is, tot wie God spreekt, aan wie beloftes worden gedaan, instructies worden gegeven die hij allemaal netjes uitvoert, zwijgt Noach in het hele verhaal.⁶⁵ Het is opvallend dat Noach zelfs niet tegenstribbelt of bezwaren heeft tegen het besluit van God.⁶⁶ De enige gesproken tekst die de personage Noach heeft in de hele Bijbel is terug te vinden buiten het zondvloedverhaal, namelijk in Genesis 9:25-27. In de nasleep van het verhaal over zijn dronkenschap, dat onderdeel is van de *toledot* van Noachs zonen, spreekt Noach voor het eerst.

Het valt op dat Noach een man van daden en niet een man van woorden is. Maar zelfs in zijn daden is Noach passief. Hij handelt wanneer God hem dat opdraagt. Noach gaat in de ark, wanneer God dat zegt en pas als God het zegt verlaat hij de ark. De hele periode in de ark, tijdens het stijgen van het water en het dalen van het water, spreekt God niet tot Noach. Vanaf het moment dat God de deur van de ark verzegelde, werd elke openbaring van zijn kant op pauze gezet en doet Noach dus ook niets.⁶⁷ De enige uitzondering is de beschrijving van Noach die het venster opent en de vogels loslaat. Dat is de enige actie die Noach op eigen initiatief onderneemt. Zelfs nadat hij door middel van de vogels de bevestiging heeft gekregen dat de ark verlaten kon worden, wacht hij totdat God hem opdraagt de ark te verlaten. De eerste daad van Noach wanneer hij de ark verlaten heeft is het bouwen van een altaar en het brengen van een offer.

Zo is de menselijke hoofdpersoon van het zondvloedverhaal een bijzonder persoon. Er wordt niet vermeld dat hij zijn tijdgenoten waarschuwt en hij zwijgt in tegenstelling tot Abraham wanneer God oordeel uitspreekt over zijn medemensen. De zwijgende Noach is een bijzonder motief in een ingrijpend verhaal. We krijgen geen enkele indruk van de emoties die door Noach heen gaan. Toch is juist deze Noach de persoon die God uitkiest en door wie Hij zijn verbond kenbaar maakt en sluit met de hele aarde. Het verhaal gaat daarbij niet zozeer over Noach, het gaat over God. Het is God die zijn verbond met Noach sluit, maar niet in hoofdzaak met Noach.

⁶⁵ Hamilton, 280.

⁶⁶ Een voorbeeld van een auteur die zich hier heel erg over op kan winden is de Britse rabbi Jonathan Sacks, *Covenant & Conversation: Genesis: The Book of Beginnings* (New Milford: Toby, 2009), 43-49.

⁶⁷ Hamilton, *The Book Of Genesis*, 303.

Het verbond wordt gesloten met de hele aarde, en sluit elk levend wezen in.⁶⁸ Daarbij was Noach voor zijn tijd een rechtvaardig man.

In zijn tijd was de mensheid vervallen tot een staat ver voorbij de schepping waarvan God in Genesis 1 zei dat het goed was in zijn ogen. De mens wordt in de eerste vier verzen van Genesis 6 niet geduid als het beeld van God, zoals ze wordt geduid in het scheppingsverhaal, maar als niets dan vlees.⁶⁹ Daarin schuilt het idee dat de mens alleen maar bezig was om zich voort te planten en te overleven. Opvallend is daarbij dat waar de mens in het scheppingsverhaal nog vegetarisch was, het zondvloedverhaal eindigt met uitspraken waarin God de mens alle dieren als voedsel geeft. Dit is geen vrijbrief voor wreedheid, maar het plaatst de nakomelingen van Noach wel bovenaan de voedselketen. Maar zoals het niet de bedoeling is dat dieren mensen doden, zo is het ook aan de mens om met respect met dieren om te gaan, omdat het leven heilig is.⁷⁰

Over de mensheid in de dagen van Noach wordt oordeel uitgesproken door God. Dit oordeel en de verwoestende vormen waarin deze zondvloed zich over de aarde uitstrekt, zijn heel bepalend in de beeldvorming van ons mensen. Het is ook een heel ingrijpend gebeuren. Het is vrij uniek dat God zelf in de directe rede oordeel uitspreekt. Afgezien van teksten in het boek Koningen gebeurt het zelden dat er door de verteller oordeel wordt uitgesproken. Daardoor krijgt het oordeel in het zondvloedverhaal extra nadruk.⁷¹

De daadwerkelijke vloed begint met een actieve handeling van God. Hij opent de vensters van de hemel en het gevolg is dat het veertig dagen en nachten lang regent, zoals het werd voorgezegd door Hem zelf.⁷² Zoals in de literaire analyse exact is te zien, beslaat de daadwerkelijk vloed maar één van de tien scènes uit het zondvloedverhaal. Alleen Genesis 7:17-24 beschrijft de daadwerkelijke zondvloed. De climax van die scène ligt aan het einde, in vers 23 en 24. Het beschrijft hoe echt alles dat op aarde bestond weggevaagd werd. Mens en dier, alles is vergaan.

De manier waarop God de zondvloed over de aarde laat gaan, doet sterk terugdenken aan de staat van de aarde voor de schepping. Volgens Genesis 1:2 was de aarde toen nog bedekt onder

⁶⁸ Steven Bouma-Prediger, *For the Beauty of the Earth: A Christian Vision for Creation Care*, (Grand Rapids: Baker Academic, 2001), 96-100

⁶⁹ Vgl. Genesis 6:3.

⁷⁰ Bruce K. Waltke & Cathi J. Fredricks, *Genesis: a Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 2001), 142-143.

⁷¹ Jagersma, *Genesis 1:1 – 25:11*, 89.

⁷² Vgl. Genesis 7:4.

de oervloed, en in de greep van *tohu wabohu*. Het ongevormde en lege begin, de woeste en doodse staat van de aarde, hebben vooral een negatieve betekenis in het Oude Testament. Door de schepping veranderde God *tohu wabohu* naar iets positiefs en zeer goeds.⁷³ Maar door de menselijke manier van leven is God genoodzaakt om schepping weer te bedekken onder de vloed. Zonder dat de woorden *tohu* en *bohu* hier expliciet terugkomen, is het duidelijk dat God zijn schepping ongedaan maakt. Op andere plaatsen in het Oude Testament wordt *tohu wabohu* namelijk op een vergelijkbare manier gebruikt, zoals bijvoorbeeld in Jeremia 4:23 waar gesuggereerd wordt dat er sprake is van het ongedaan maken van de schepping door God. Ook in Jesaja 34 komen in het oordeel van God over Edom de woorden *tohu* en *bohu* terug, waarbij het eveneens gaat om het ongedaan maken van de schepping. Zefanja 1:2-3, waarin ook het zondvloedverhaal door klinkt, doet hetzelfde, het goddelijke oordeel over zonde wordt uitgedrukt als het omkeren van de schepping.⁷⁴

Maar door dat alles heen is het absolute hoogtepunt dat Noach het overleefde met de mensen en dieren die bij hem in de ark waren. Het is een select groepje dat overgebleven is. Dat is niet vanzelfsprekend, het volledige initiatief hiervan ligt bij God, het is een wonder van Hem.⁷⁵ Deze absolute climax van het zondvloedverhaal ligt in het eerste vers van het achtste hoofdstuk, waar staat dat God weer aan Noach dacht en aan alle wilde dieren en het vee bij hem in de ark. Belangrijk hierbij is hoe nadrukkelijk ook de dieren genoemd worden.

Hoewel ons oog en oor bij het horen en lezen van het zondvloedverhaal getrokken wordt naar het verschrikkelijke en veroordelende in het verhaal en de ondergang van de mensheid, legt het verhaal zelf nadrukkelijk andere accenten. Het accent ligt op Gods plan tot redding.⁷⁶ Daarop gaat het volgende hoofdstuk aan de hand van sleutelpassages dieper in.

⁷³ Vgl. Genesis 1:30.

⁷⁴ Robin Routledge “Cursing and Chaos: The Impact of Human Sin on Creation and the Environment in the Old Testament,” in *As Long as the Earth Endures: The Bible, Creation and the Environment*, eds. Jonathan A. Moo & Robin Routledge, (Nottingham: Apollos, 2014), 83-84.

⁷⁵ Jagersma, *Genesis 1:1 – 25:11*, 97.

⁷⁶ Fisher, *Genesis 1-11*, 405.

4. Exegese: verbondspassages in het zondvloedverhaal

Ingebed in het literaire geheel dat in het vorige hoofdstuk ter sprake kwam, in relatie tot de daar behandelde thema's, staat het verbond als reddend heilsplan centraal in het zondvloedverhaal. Dit hoofdstuk is een vervolg op het voorgaande hoofdstuk en gaat verder met het beantwoorden van de deelvraag; *wat is in het zondvloedverhaal de specifieke betekenis van Gods verbond met de schepping?* Vanuit het bredere geheel zoom ik in op het verbond dat God sluit. Daarvoor kijken we naar vier sleutelpassages, waarvan ik allereerst een werkvertaling geef, die toegelicht wordt in de voetnoten. Per passage volgt een exegese, met in paragraaf 5 concluderende opmerkingen over het verbond in het zondvloedverhaal en een beantwoording van de hierboven genoemde deelvraag.

Omwille van de omvang van dit onderzoek heb ik gekozen om niet het hele zondvloedverhaal te vertalen en analyseren. In de selectie van de kernpassages heb ik me allereerst laten leiden door de verdeling in scènes die terug te vinden is in paragraaf 3.2. In de tien scènes valt op dat het verbond van God een plaats heeft in de eerste en de laatste scène van het zondvloedverhaal. Het hele verhaal is als het ware omringd door Gods verbond. Daarom heb ik er voor gekozen om die twee scènes als sleutelpassages aan te wijzen met het oog op de doordenking van Gods verbond met de aarde.

In de eerste scène heb ik om de omvang te beperken er voor gekozen om de introductie van Noach en zijn zonen niet mee te nemen in de vertaling, maar te beginnen bij vers 11 waar de staat van de aarde wordt beschreven. Vers 11 tot en met vers 13 vormen daarom de eerste sleutelpassage. Vers 14 tot en met vers 16 neem ik niet mee, omdat ik er voor kies om de instructies voor de bouw van de ark niet mee te nemen. De vertaling hiervan acht ik niet perse relevant voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Daarbij besef ik dat deze verzen wel degelijk van betekenis zijn voor het verbond dat God sluit. De ark is immers hét verbondsvoertuig waarmee God zijn verbondsplan ten uitvoer brengt. Daarom laat ik in de conclusie deze elementen ook niet volledig buiten beschouwing, maar ik laat ze wel buiten de werkvertalingen.

Daarom begint de tweede sleutelpassage met Genesis 6 vers 17 waar God zijn voornemen expliciteert om daarna zijn verbond met Noach aan te kondigen. Deze sleutelpassage loopt door tot en met vers 19, waarna een uitwerking volgt van de opdracht in het 19^e vers om alle diersoorten mee te nemen in de ark.

De derde en vierde sleutelpassage die ik behandel vormen het begin van de tiende scene en het einde van de tiende scene. Daarmee omvat ze de hele tiende scene en laat ik omwille van de omvang van deze scriptie Genesis 9 vers 1 tot en met 7 buiten beschouwing. Die verzen zijn ontzettend interessant vanwege de verwijzingen naar het scheppingsverhaal, maar vallen niet binnen het bereik van de deelvraag die ik in dit hoofdstuk beantwoord.⁷⁷

4.1 Genesis 6:11-13

4.1.1 Werkvertaling

וַתִּשְׁחַתֵּת ⁷⁸הָאָרֶץ לְפָנַי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס: 11

Maar de aarde was verdorven in de ogen van God en de aarde was gevuld met onrecht.

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחַתְתָּה ⁷⁹כִּי-הִשְׁחִית ⁸⁰כָּל-בֶּשֶׂר אֶת-דַּרְכּוֹ עַל-הָאָרֶץ: 12

En God zag de aarde en zie, zij was verdorven, want elk levende wezen⁸¹ had zijn manier van leven⁸² op de aarde verdorven gemaakt.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנוֹחַ קֵץ כָּל-בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי כִּי-מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנִיָהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם ⁸³אֶת- 13
הָאָרֶץ:

Toen zei God tot Noach: Het einde van alle levende wezens is mij voor ogen gekomen⁸⁴ want de aarde is gevuld met onrecht vanwege hen en zie Ik zal hen vernietigen samen met de aarde.

4.1.2 Exegese

In eerste instantie is de aarde het onderwerp. In de ogen van God is de aarde verdorven doordat ze gevuld is met onrecht. Het lijkt hier te gaan om een vorm van sociaal onrecht. Wat God ziet

⁷⁷ Voor een uitgebreide analyse van overeenkomsten tussen deze verzen en het scheppingsverhaal, zie Waltke & Fredricks, *Genesis: A Commentary*, 131-132.

⁷⁸ N Y ev-3-v.

⁷⁹ N Q ev-3-v.

⁸⁰ H Q ev-3-m.

⁸¹ Letterlijk: 'alle vlees'.

⁸² Letterlijk: 'zijn weg'.

⁸³ H Dlw ev-m met suffix

⁸⁴ Letterlijk: 'Het einde van al het vlees is voor mijn aangezicht gekomen'.

is verderf, volgens het Hebreeuwse woord *שחח*. Het woord komt vijf keer voor in Genesis.⁸⁵ Daarnaast komt het met regelmaat terug in profetische teksten. Het werkwoord *שחח* betekent om precies te zijn in de N-stam ‘bederven’, zoals bijvoorbeeld in Jeremia 13:7 en 18:4. De H-stam die in vers 12 en 13 wordt gebruikt betekent vaak ‘verwoesten’, in de zin van een plotselinge verwoesting van mensen of steden tijdens oorlog, of door goddelijk oordeel, zoals bijvoorbeeld in Genesis 18 vers 28, vers 31 & vers 32. Volgens Wenham brengt Genesis hier beide betekenissen bij elkaar, zonder dat ze hetzelfde worden.⁸⁶

Het is de vraag of Wenham daarin helemaal gelijk heeft. Het gebruik van *שחח* in de N-stam komt in het Oude Testament maar zes keer voor, waarvan twee keer in deze sleutelpassage. Volgens Keith Van Dam wordt *שחח* gebruikt met betrekking tot een grote variëteit aan betekenissen en is het in onze passage zowel in de N- als de H-stam verdorvenheid met betrekking tot de moraal.⁸⁷ Het laat de algehele malaise van de aardse staat zien. In de voetnoten staan de vormen waarin het werkwoord verschijnt. Het begint met een Yiqtol-vorm, verschijnt daarna twee keer in de Qatal-vorm om aan het eind van vers 13 nog een keer als deelwoord gebruikt te worden. Het laat zien hoe *שחח* wordt gebruikt om zowel de staat van de aarde te beschrijven, als de voorgenomen actie van God. Hoewel de voorgenomen actie van God heel heftig is, klinkt in het gebruik van *שחח* door dat God slechts verwoest wat eigenlijk al zelfverwoestend was of zichzelf al helemaal verwoest heeft.⁸⁸

Treffend is hoe God de aarde ziet. Het is een echo van het scheppingsverhaal, waar God zag dat het goed was. In tegenstelling tot hoe de aarde was nadat God hem maakte, is de aarde binnen tien generaties in verval geraakt. Waar God na de schepping zag en constateerde dat het goed was, concludeert Hij nu dat de aarde verdorven is. De reden hiervoor is dat de manier van leven van alle wezens corrupt is geworden. De staat van de aarde en dat wat de mensheid in de ogen van God zo ongeschikt maakt, is alomtegenwoordig geweld op aarde, *חַמְסָה*. De zonde die het voortbestaan van de schepping bedreigt, is de menselijke zonde, dat wat individuen of volken elkaar aandoen. Opvallend is dat alleen de aarde, daar waar de mensheid woont, genoemd wordt. De oceanen en zeewezens ontsnappen aan de verwoesting en worden niet

⁸⁵ Alle vijf keer bevinden zich tussen Genesis 6:11-13:17, dat is het zondvloedverhaal tot en met de torenbouw van Babel, dus in de *toledottoledot* van Noach en in de *toledottoledot* van Noachs zonen.

⁸⁶ Wenham, *Genesis 1-15*, 173

⁸⁷ Cornelis van Dam, “*שחח* (# 8845),” in *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* vol. 4, ed. Willem VanGemeren (Grand Rapids: Zondervan, 1997), 92.

⁸⁸ Hamilton, *The Book of Genesis*, 278.

genoemd. Volgens David Cotter bevestigt dat nog nadrukkelijker de menselijke verantwoordelijkheid voor de staat van de aarde.⁸⁹

Het woord *צדקה* komt zowel in vers 11 als in vers 13 voor. Het is te verstaan als sociaal onrecht op de aarde en lijkt daarbij vooral te verwijzen naar de bewoners van de aarde. Letterlijk betekent *צדקה* geweld, maar het heeft altijd een zondige component in zich⁹⁰, vandaar dat ik vertaal met ‘onrecht’. De opdracht om de aarde te vervullen⁹¹, is ontaard in een aarde gevuld met sociaal onrecht. Vaak drukt dit woord geweld uit dat gepaard gaat met onderdrukking en is er sprake van brute kracht. Maar het kan ook alleen de uitbuiting van de zwakken door de machtigen en de armen door de rijken aanduiden, zoals het geval is in bijvoorbeeld Amos 6:1-3.⁹²

Cassuto gaat volgens Wenham te ver om te stellen dat alles dat niet rechtvaardig is hiermee bedoeld wordt. Het argument daarvoor vindt Wenham in Genesis 9 vers 4 tot en met vers 6 waar geweld niet zozeer wordt uitgebannen maar vooral gelimiteerd. De vraag is of Wenham daarmee Cassuto voldoende recht doet. Cassuto baseert zijn uitleg van *צדקה* op de keren dat het ook voorkomt zonder dat het gerelateerd is aan geweld en brengt onderscheid aan tussen rabbijns gebruik van *צדקה* en het Bijbelse gebruik. Hij is van mening dat daarom in de context van het zondvloedverhaal elke vorm van onrecht wordt bedoeld.⁹³ Vanuit de zondige component die in *צדקה* zit, is de reikwijdte van het onrecht in deze context groot, maar bevat het wel een gewelddadige component.

Hoewel de NBV vertaalt met “ik heb besloten een einde te maken aan het leven van alle mensen...”, is op deze vertaling van het begin van vers 13 nog wel iets af te dingen. Letterlijk staat er namelijk nog niet dat God de initiator is. Allereerst spreekt God uit dat het einde van alle levende wezen voor zijn ogen is verschenen. Daarna klinkt er wel initiatief door van God, wanneer Hij zegt dat Hij de aarde met hen zal vernietigen. Daarin lijkt gesuggereerd te worden dat Gods initiatief vooral ligt bij de vernietiging van het vlees, niet zozeer van de aarde. In het verlengde van het hierboven beschreven *תהו* lijkt vers 13 te bevestigen dat de aarde al aan verderf onderhevig was door de manier van leven van de wezens die haar bewoonden. Vaak

⁸⁹ Cotter, *Genesis*, 52-53.

⁹⁰ Vgl. Hans Joachim Stoebe, “*צדקה*,” in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* Band 1, ed. Ernst Jenni & Claus Westermann (München: Kaiser, 1971), 587.

⁹¹ Vgl. Genesis 1:28.

⁹² Wenham, *Genesis 1-15*, 173.

⁹³ Zie: Cassuto, *From Noah to Abraham*, 52-53.

wordt כָּל־בְּשָׂר׃ daarbij vertaald als alle mensen. Wenham noemt Westermann als voorbeeld van een exegeet die deze vertaling verdedigt op grond van het gebruik in de profeten waar het alleen op mensen slaat en met het argument dat dieren hun manier van leven niet kunnen bederven.⁹⁴

Maar letterlijk staat er alle vlees. Daarbij kan בְּשָׂר׃ refereren aan een mens en de mensheid in het algemeen zoals het geval is in Jesaja 66 vers 16. Maar בְּשָׂר׃ kan zelfs refereren aan alle levende dingen. Het gebruik van בְּשָׂר׃ benadrukt het zwakke en sterfelijke van de mens, in contrast met de mens die vol is van Gods רוּחַ. Daarom klinkt hier telkens ook alle levende dieren in mee. Ook de dieren hebben hun levenswijze verdorven gemaakt. Volgens Bruce Waltke wordt de menselijke moraal verbonden aan de staat waarin de natuurlijke wereld en de dierenwereld verkeren. Dat gaat verder dan losgeslagen stieren en slechte mensen die genieten van hanengevechten. Zowel de mensen als de dieren hebben de grenzen van de door God ingestelde orde en hiërarchie overschreden.⁹⁵ Het is de totale breuk van de geschapen relaties vanuit de schepselen.⁹⁶

Nadat God deze verdorven staat van de aarde en haar bewoners voor zichzelf geconstateerd heeft, richt Hij zich in vers 13 tot Noach en deelt wat Hij ziet op de aarde. Het einde van de levende wezens is God voor ogen gekomen. Het is nog niet helemaal duidelijk of het Gods eigen besluit is, of dat het een noodzakelijk gevolg is van het onrecht dat de aarde vult en daardoor verderft. Wel is het duidelijk dat het de levende wezens betreft, die met hun eigen manier van leven de aarde verderven. Het einde van vers 13 spreekt wel van een expliciete handeling van God zelf. Hijzelf spreekt van zijn voornemen om de aarde te verwoesten vanwege de levende wezens die deze aarde vullen met onrecht. Omdat de mensheid de aarde verwoest heeft, zal God verderf op de mensheid brengen.⁹⁷ Daarom moet God de vloed in de hand houden. Hij is het die de vloed loslaat, op schema houdt en dan weer in laat binden.⁹⁸

⁹⁴ Wenham, *Genesis 1-15*, 173.

⁹⁵ Waltke & Fredricks, *Genesis: A Commentary*, 132.

⁹⁶ William J. Dumbrell, *Covenant & Creation: An Old Testament Covenantal Theology* (Exeter: The Paternoster Press, 1984), 14.

⁹⁷ Cotter, *Genesis*, 53.

⁹⁸ Waltke & Fredricks, *Genesis: A Commentary*, 122.

4.2 Genesis 6:17-19

4.2.1 Werkvertaling

וְאֲנִי הֹנֵנִי מִבֵּיא⁹⁹ אֶת־הַמַּבּוּל מִיַּם עַל־הָאָרֶץ לְשַׁחַת כָּל־בְּשָׂר אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם 17
כָּל אֲשֶׁר־בָּאֶרֶץ יִגָּוַע¹⁰⁰:

En Ik, zie Ik breng de watervloed over de aarde, om alle levende wezens die de levensadem hebben onder de hemel te verwoesten, iedereen op de aarde zal omkomen.

וְהִקְמַתִּי¹⁰¹ אֶת־בְּרִיתִי אִתְּךָ וּבֵאתָ אֵל־הַתֵּבָה אִתָּהּ וּבְנֶיךָ וְנִשְׂי־בְנֶיךָ אִתְּךָ: 18

Maar Ik zal mijn verbond doen staan met jou en jij zult gaan in de ark, jij en jouw zonen en jouw vrouw en de vrouwen van jouw zonen met jou.

וּמִכָּל־הַחַי מִכָּל־בְּשָׂר שְׁנַיִם מִכָּל תְּבִיא¹⁰² אֵל־הַתֵּבָה לְהַחֲיֹת¹⁰³ אִתְּךָ זָכָר וְנִקְבָּה יְהִיוּ: 19

En van alle levende wezens, van alle vlees, breng jij twee van allen in de ark om met jou te behouden, man en vrouw zullen ze zijn.

4.2.2 Exegese

Het voornemen dat God in vers 13 aankondigde om de aarde te verwoesten vanwege de manier van leven van de levende wezens wordt hier verder uitgewerkt. Nadat God Noach verteld heeft hoe hij een ark moet bouwen, vertelt Hij wat er staat te gebeuren. God zelf zal een watervloed brengen over de aarde. Daardoor zullen alle levende wezens onder de hemel verwoest worden. De herhaling daarna dat iedereen op de aarde om zal komen bevestigt de totaliteit van de verwoesting. Deze vloed zal vanwege de verdorven manier van leven van alle levende wezens echt alles doden. Opnieuw is er een echo van het scheppingsverhaal te horen, waar God zijn eigen רוּחַ in de mens blies. Al het vlees met de רוּחַ חַיִּים zal door God verwoest worden. Het

⁹⁹ H Dlw ev-m

¹⁰⁰ G Y ev-3-m.

¹⁰¹ H WQ ev-1

¹⁰² H Y ev-2-m.

¹⁰³ H InfC.

contrasteert met gebruik van בְּעֵר, dat zoals ik bij de vorige kernpassage benoemde, de sterfelijkheid van de mens benadrukt.

Voor het eerst in de Bijbel wordt hier melding gemaakt van בְּרִית, ‘verbond’.¹⁰⁴ Een paar dingen vallen hierbij op. Allereerst gaat het om een verbond dat God nog zal gaan sluiten. Voordat het oordeel over de wereld komt, kondigt God aan dat Hij een verbond zal sluiten. Daarnaast valt op dat het verbond dat God aankondigt, gesloten wordt met Noach alleen. Niemand wordt behalve Noach in het aangekondigde verbond betrokken.¹⁰⁵ Wel wordt er melding gemaakt van Noachs zonen en de vrouwen van de familie die mee gaan in de ark. Het ondersteunt hoe God handelt en werkt aan zijn heilshistorische plan. Hier is het voornemen tot het verbond alleen gericht op Noach, maar in het 9^e hoofdstuk verbreedt Gods verbond zich tot de hele mensheid en de hele aarde. De ark is hierbij het voertuig waardoor God zijn verbond bemiddelt. Wat ook opvalt aan het verbond dat God aankondigt, is dat het geen nieuw verbond lijkt te zijn. De wortel הָקַם is veel meer het bevestigen van een bestaand verbond dan het sluiten van een compleet nieuw verbond.¹⁰⁶

Er is een randvoorwaarde aan Gods reddingsplan. Noach en God zijn van elkaar afhankelijk. De vraag is of ze op elkaar aan kunnen. Vanuit Noach vraagt het nogal vertrouwen om God te gehoorzamen, andersom is God nogal afhankelijk van Noachs uitvoering van de opdrachten om zijn plan te laten slagen. Om zeker te zijn van Noachs medewerking kondigt God hier in het 18^e vers al vast zijn verbond aan.¹⁰⁷

In tegenstelling tot wat God met al het vlees zal gaan doen, richt Hij met Noach zijn verbond op. Dit vers legt de nadruk niet zozeer op het gegeven dat God een verbond op zal gaan richten, maar het legt de nadruk vooral op het gegeven dat God zijn verbond met Noach opricht. Hij is uitgekozen door God. Door middel van het Hebreeuwse woord אִתְּךָ ‘met jou’ wordt expliciet uitgesproken door God dat Hij het verbond met Noach sluit. Zoals God aan Adam en Eva door middel van kleding duidelijk maakte dat er geen terugkeer mogelijk was naar de oude manier van leven¹⁰⁸ en zoals God aan Kaïn duidelijk maakte dat hij verdreven werd van zijn oude

¹⁰⁴ Omdat de verhouding tussen het gebruik van בְּרִית in Genesis 6:18 en Genesis 9:9 onderwerp is van discussie, wijd ik paragraaf 4.5 hieraan.

¹⁰⁵ Waltke & Fredricks, *Genesis: a Commentary*, 129.

¹⁰⁶ Wenham, *Genesis 1-15*, 177.

¹⁰⁷ Waltke & Fredricks, *Genesis: a Commentary*, 130.

¹⁰⁸ Vgl. Genesis 3:21.

manier van leven door het beschermende teken van God¹⁰⁹, zo verliest hier al het vlees zijn eigen schepping. Maar God verbindt zichzelf aan een nieuwe mensheid met een verbond waardoor gemarkeerd wordt dat er geen terugkeer is naar de oude manier van leven.¹¹⁰

In het voertuig van het verbond, de ark, krijgt niet alleen de mensheid een plaats toegewezen van God. Nadat in vers 18 de familie wordt betrokken in Gods verbond met Noach, worden direct daaropvolgend de dieren ook opgenomen in het verbond. Opvallend is dat in deze opsomming, die al in vers 18 begint, alles door middel van bezittelijke voornaamwoorden aan Noach verbonden wordt. Met Noach wordt zijn familie gered en met Noach ook de dieren in paren. Mannelijk en vrouwelijk moet Noach de dieren meenemen. Na het schoonwassen van de aarde zal God de aarde herbevolken. Dat doet Hij niet vanuit het niets of door zijn adem in het stof te blazen, maar door het natuurlijke proces van voortplanting te waarborgen in de ark.¹¹¹ Daarin is de verwijzing naar het scheppingsverhaal onmiskenbaar.¹¹²

4.3 Genesis 8:20-22

Door middel van de ark overleefde Noach de zondvloed die alle levende wezens ombracht. Nadat God Noach opdracht gaf om de ark weer te verlaten, geeft Noach gehoor aan de opdracht van God. Het water is weer gezakt, de duif kwam terug met een tak en nu zet Noach weer voet op land. Voor het eerst heeft hij weer vaste grond onder zijn voeten. Hierop volgt de volgende sleutelpassage.

4.3.1 Werkvertaling

וַיִּבְנוּ לַיהוָה אֹלְתָר מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטָּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ: 20

Toen bouwde Noach een altaar voor JHWH en hij nam van al het reine vee en van al het reine gevogelte en offerde een brandoffer op het altaar.

¹⁰⁹ Vgl. Genesis 4:15.

¹¹⁰ Cotter, *Genesis*, 56.

¹¹¹ Hamilton, *The Book of Genesis*, 284.

¹¹² Vgl. Genesis 1:27: “mannelijk en vrouwelijk schiep hij de mensen”.

וַיִּרַח יְהוָה אֶת-רֵיחַ הַנְּחִיחַ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-לִבּוֹ לֹא-אֶסְפָּק לְקַלֵּל עוֹד אֶת-הָאָדָמָה בְּעֵבּוֹר הָאָדָם כִּי
 יִצְרָר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעִרְיוֹ וְלֹא-אֶסְפָּק עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי:

En JHWH rook de aangename geur en JHWH zei bij zichzelf¹¹³: Ik zal vanaf nu de aarde niet nog meer vervloeken¹¹⁴ vanwege de mens, want alles wat de mens bedenkt is slecht vanaf zijn jeugd en Ik zal de levende wezens niet nog meer verwoesten¹¹⁵ zoals Ik dat gedaan heb.

עַד כָּל-יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְגֵזֶז וְחֹרֶף וְיוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשָּׁבְתוּ: 22

Voortaan, zolang de aarde bestaat¹¹⁶, zullen een tijd van zaaïen en oogsttijd, koude en warmte, zomer en winter en dag en nacht nooit ophouden.¹¹⁷

4.3.2 Exegese

Het is de allereerste vermelding in het boek Genesis dat iemand een altaar bouwt.¹¹⁸ In Genesis 4 vers 3 tot en met vers 5 wordt wel melding gemaakt van offers, namelijk dat Kaïn en Abel offerden. Daar wordt echter niets verteld over het bouwen van een altaar. Noach bouwt het altaar wanneer hij op nieuwe aarde staat. Het markeert een nieuw en hoopvol begin. Het is vergelijkbaar met Abraham, die bij zijn aankomst in het beloofde land een altaar bouwde en zo het nieuwe begin markeerde.¹¹⁹ Waar bij Abraham alleen het bouwen van het altaar wordt vermeld, beschrijft Genesis 8 vers 20 ook nadrukkelijk dat Noach brandoffers brengt op het altaar.

De eerste actie van Noach na de vloed drukt zijn geloof uit dat God hem door de vloed heen heeft gebracht.¹²⁰ Het betreft hier een brandoffer. Dat wil zeggen dat de volledige offerdieren verbrand worden. Het gaat daarbij om alleen reine dieren. De volledige verbranding betekent dat er niet van het offer werd gegeten. Ook God zelf eet niet van het offer. Het is de geur die Hem bereikt. Wanneer het offer van Noach God bereikt, gebeurt er iets bij God. Waar God op grond van het onrecht dat de aarde vervulde en vanwege de verdorven manier van leven van de levende wezens, de hele aarde verwoestte, besluit Hij nu bij zichzelf de aarde niet nog meer te

¹¹³ Letterlijk: 'JHWH zei tot zijn hart'.

¹¹⁴ Letterlijk: 'niet toevoegen om te vloeken aan de aarde'.

¹¹⁵ Letterlijk: 'niet toevoegen om stuk te slaan'.

¹¹⁶ Letterlijk: 'alle dagen van de aarde'.

¹¹⁷ D.w.z. elkaar in het regelmatige ritme van de natuurwetten afwisselen.

¹¹⁸ Hamilton, *The Book of Genesis*, 307.

¹¹⁹ Vgl. Genesis 12:7

¹²⁰ Hamilton, *The Book of Genesis*, 307.

vervloeken. Dat doet Hij terwijl Hij tegelijkertijd concludeert dat de menselijke manier van leven niet veranderd is.¹²¹

Het interessante daaraan is dat God niet zozeer zegt dat de aarde na de zondvloed vrij van vloek is. Hij spreekt uit dat Hij niet weer opnieuw zal toevoegen aan de vloek. Er is dus nog steeds een soort basisvloek over de aarde, die in de tijd voor de zondvloed door middel van de zondeval in de wereld kwam. Na de herschepping tijdens de zondvloed blijft die aanwezig. Maar God van zijn kant zal aan die vloek niets extra toevoegen. De mens is van zichzelf volgens God al genoeg belast. Het is alsof God zich neerlegt bij de staat van de mensen en accepteert dat Hij zelf de verlossende factor moet zijn. Eigenlijk is het heel bijzonder hoe God hier ondanks alle constatering trouw blijft aan zijn eigen schepping. Hij plaatst het niet bij het grofvuil, maar blijft betrokken. David Cotter verbindt het niet opnieuw verwoesten van de aarde aan de reden om te verwoesten. Want God zegt in vers 21 dat de mens van nature slecht is. Dat is volgens Cotter voor God een onveranderlijke staat van de mensheid, op grond waarvan God niet opnieuw de aarde zal verwoesten.¹²²

Het woord וְיָ is daarbij van belang. Ik heb het vertaald met ‘want’ en dat is een ingewikkelde vertaling. Volgens Victor Hamilton is het een raadsel waarom de slechtheid van de mens voor God een reden is om de aarde niet opnieuw te verwoesten, terwijl dat juist in Genesis 6 vers 5 voor God wél de reden is om de aarde te verwoesten. Maar nu is het de reden om het niet weer opnieuw te doen. Sommige exegeten interpreteren het volgens Hamilton als teleurstelling van God. De zondvloed heeft niet gewerkt, het menselijke ras is uitgeroeid, maar het heeft de menselijke natuur niet veranderd. Hamilton spreekt liever van een causale nuance, het getuigt van Gods genade, de strafbare zal niet worden gestraft.¹²³

Daarbij laat God de wereld terugkeren naar een staat van voorspelbaarheid. Het is interessant dat de vaste cyclus van seizoenen pas na de zondvloed in de Bijbel worden geïntroduceerd. Maar het is ook bijzonder hoe het Bijbelse verhaal benadrukt dat het vaste patroon van de seizoenen en daarmee ook de natuurwetten niet afhankelijk zijn van goede en/of kwade daden van de mens.¹²⁴

¹²¹ Waltke & Fredricks, *Genesis: A Commentary*, 140.

¹²² Cotter, *Genesis*, 59.

¹²³ Hamilton, *The Book of Genesis*, 309-310.

¹²⁴ Hamilton, *The Book of Genesis*, 310-311.

Zo heeft God gesproken over wat Hij niet en wat Hij wel zal doen. De tweede helft van het vloedverhaal is omkering van de eerste helft. Maar in deze laatste scene wordt Gods verandering van hart uitgedrukt. De aarde is schoongeveegd, de mens heeft een nieuwe start gekregen en de schepping is hernieuwd. Eigenlijk is de aarde min of meer herschapen. Maar ook de goddelijke houding is veranderd. Zonder de verzen aan het einde van het 8^e hoofdstuk, was deze verandering in Gods houding onbegrijpelijk geweest voor de mens. Het speelt zich af rondom het offer van Noach. Hoewel het brandoffer vaak uitgelegd wordt als een dankoffer, zit er volgens Wenham ook iets verzoenends in, waardoor het een prototype wordt voor de verzoeningsoffers van later de priesters en ook Christus. Door middel van het offer en gebed wordt de genade van God bemiddeld.¹²⁵

4.4 Genesis 9:8-17

4.4.1 Werkvertaling

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ וְאֶל־בְּנָיו אַתֶּם לְאֹמֶר:

En God zei tegen Noach en tegen zijn zonen met hem:

וַאֲנִי הִנְנִי מִקְיָם¹²⁶ אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת־זִרְעֹכֶם אֶחָרִיכֶם: 9

En Ik¹²⁷, zie Ik richt mijn verbond op met jullie en jullie nageslacht na jullie,

וְאֵת כָּל־גִּפְשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בְּעוֹף בְּבִהֵמָה וּבְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכָּל־חַיַּת הַתְּבוּאָה לְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ:

En met alle levende wezens die bij jullie zijn: de vogels, het vee en al het wild van de aarde bij jullie, van allen die uit de ark gekomen zijn tot allen die op de aarde leven aan toe.

¹²⁵ Wenham, *Genesis 1-15*, 190-193.

¹²⁶ H dlw ev-m.

¹²⁷ D.w.z. ‘op mijn beurt’.

וְהִקְמַתִּי¹²⁸ אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא־יִכָּרֵת כָּל־בְּשָׂר עוֹד מִמֶּנִּי¹²⁹ הַמִּבּוּל וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד מִבּוּל לְשַׁחַת 11
הָאָרֶץ:

Ik richt mijn verbond op met jullie, dat nooit meer opnieuw alles dat leeft¹³⁰ zal worden uitgeroeid door water van de zondvloed en dat er nooit meer opnieuw een zondvloed zal zijn om de aarde te verwoesten.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֶאת אֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֶנִּי נֹתֵן¹³¹ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־גִּפְשׁ תְּהִי אֲשֶׁר אִתְּכֶם 12
לְדֹרֹת עוֹלָם:

En God zei: dit is het teken van het verbond, dat Ik geef tussen mij en tussen jullie en tussen alle levende wezens die met jullie zijn, voor alle generaties.

אֶת־קִשְׁטִי נָתַמִּי בְּעָנָן וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ: 13

Mijn boog heb Ik gegeven in de wolken, die zal tot een teken zijn van het verbond tussen mij en tussen de aarde.

וְהָיָה בְּעָנָנִי עָנָן¹³² עַל־הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן: 14

En het zal zijn dat wanneer Ik wolken vorm boven de aarde en de boog gezien wordt in de wolken,

וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־גִּפְשׁ תְּהִי בְּכָל־בְּשָׂר וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמִבּוּל 15
לְשַׁחַת כָּל־בְּשָׂר:

Dan zal Ik denken aan mijn verbond dat is tussen mij en tussen jullie en tussen alle levende wezens van alle vlees, dat nooit opnieuw het water tot een vloed zal zijn om alles dat leeft¹³³ te verwoesten.

¹²⁸ Weqatalí

¹²⁹ Het voorzetsel ב was hier duidelijker geweest, nu kan het verwarring opleveren omdat het ook ‘vanuit’ of ‘in’ het water kan betekenen, zie Joüon & Muruoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, 454.

¹³⁰ Letterlijk: ‘vlees’.

¹³¹ G dlw ev-m.

¹³² Het zelfstandige naamwoord עָנָן functioneert hier als een accusativus “of the effected object”, vgl. Joüon & Muruoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, 454.

¹³³ Letterlijk: ‘vlees’.

וְהָיְתָה הַקַּשְׁתַּת בְּעָנָן וּרְאִיתִיהָ לְזִכָּר בְּרִית עוֹלָם בֵּינִי¹³⁴ אֱלֹהִים וּבֵין כָּל־בָּשָׂר חַיָּה בְּכָל־בְּשָׂר אֲשֶׁר 16
עַל־הָאָרֶץ:

Als de boog in de wolken zal zijn dan zal Ik haar zien om te herinneren aan het eeuwige verbond dat tussen God en tussen alle levende wezens van alle vlees dat op de aarde is.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ זֶאת¹³⁵ אֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר הִקְמַתִּי¹³⁶ בֵּינִי וּבֵין כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ: פ 17

Zo zei God tot Noach: Dit is het teken van het verbond dat Ik heb gesloten tussen mij en al het vlees dat op de aarde is.

4.4.2 Exegese

God richt zich tot Noach en zijn zonen. Waar in Genesis 6 vers 18 God zijn verbond alleen als een verbond met Noach duidt, worden in het verbond in het negende hoofdstuk naast Noach ook zijn zonen betrokken in het verbond. Nog steeds worden de zonen niet bij hun eigen naam genoemd. Het zijn de zonen van Noach. Door de persoon van Noach worden ze opgenomen in het verbond van God. Maar niet alleen de mensen in de ark zijn onderdeel van het verbond dat God sluit. Ook de geslachten die nog komen en zelfs de dieren zijn onderdeel van het verbond dat God hier sluit. God sluit in deze sleutelpassage dus een verbond met de hele schepping, met alle levende wezens die daar onderdeel van zijn.¹³⁷ Zo dient het verbond van God tot behoud van de hele aarde, in Noach. De strekking van het verbond is dat de zondvloed uniek is. De mogelijkheid van een toekomstig oordeel is niet uitgesloten, maar wel dat het oordeel niet zal gebeuren door middel van een vloed.¹³⁸

Daarbij volgt het verbond dat bestaat uit wat God zal doen¹³⁹ op wat de mens wel en niet moet doen¹⁴⁰. Maar וַיֹּאמֶר aan het begin van vers 8, introduceert nadrukkelijk een nieuw gedeelte. Daarmee wordt absoluut niet de indruk gewekt dat de verplichtingen van mens en dier, die in

¹³⁴ Dit is een *nominal attribute* volgens Joüon & Muruoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, 453.

¹³⁵ זֶאת kan zowel vooruit als terug verwijzen. Hier verwijst het terug, namelijk naar de קַדְשׁ 'boog' die in vers 13, 14 & 16 ter sprake komt.

¹³⁶ H Qatal ev-1.

¹³⁷ Waltke & Fredricks, *Genesis: a Commentary*, 129.

¹³⁸ Hamilton, *The Book of Genesis*, 316.

¹³⁹ Vgl. Genesis 9:8-17.

¹⁴⁰ Vgl. Genesis 9:1-7.

de eerste zeven verzen beschreven worden, onderdeel zijn van het verbond dat God hier sluit. Ze zijn geen voorwaarde bij de vervulling van de beloften die God in zijn verbond doet.¹⁴¹

Het blijft niet alleen bij een verbond. God bezegelt het verbond met een teken. Niet alleen voor de mensheid in de tijd van Noach en zijn zonen, maar ook voor de mensen die na hen zullen leven, voor alle generaties. De hernieuwde betekenis die God geeft aan de boog, is vooral ook voor God zelf. Voor de aarde is het een teken van het verbond dat God met de aarde aangaat, maar in vers 14 en vers 15 benadrukt God dat het voor hemzelf een belangrijke reminder is. Wanneer de wolken samendrijven, herinnert de boog God aan het verbond dat Hij met de aarde heeft gesloten. Het is een radicale herinterpretatie van קֶשֶׁת. Omdat het zowel een oorlogsboog als de regenboog kan zijn, is de boog die het symbool van strijd is, veranderd in een symbool van vrede en welzijn. Het is opvallend dat de boog voor God is om te herinneren, niet voor de mens.¹⁴²

Het verbond dat God sluit met de aarde en het teken dat Hij daar aan verbindt, bevat een bepaalde mate van herhaling. De herhalingen zijn niet zozeer toe te schrijven aan verschillende bronnen, want ze zijn niet uit elkaar te halen. Volgens Wenham bevat deze passage een concentrische structuur. De herhalingen dienen daarbij om de boodschap te benadrukken, waarbij de concentrische structuur van de herhalingen, het verbond laat ‘klinken als klokken die weergalmen in de toekomst’.¹⁴³ Te midden van al deze hoopvolle woorden wordt in vers 15 voor de tweede keer in het hele zondvloedverhaal זָכַר, ‘denken’¹⁴⁴, gebruikt. De eerste keer werd het gebruikt in Genesis 8 vers 1, toen God dacht aan Noach in de ark. Nu wordt met hetzelfde werkwoord een belofte voor de toekomst uitgedrukt, namelijk dat God zal denken aan zijn verbond met de aarde.¹⁴⁵ Het vormt de climax van Gods verbond: “Never again will all flesh be ruined – at least not by God.”¹⁴⁶

¹⁴¹ Gert Kwakkel, “Verplichting of relatie: verbonden in Genesis: Henk de Jong en zijn visie op het verbond,” in *Verrassend vertrouwd: een halve eeuw verkondiging en theologie van Henk de Jong*, ed. Jan Bouma, Freddy Gerkema & Jan Mudde (Franeker: Van Wijnen, 2009), 122.

¹⁴² Hamilton, *The Book of Genesis*, 317-318.

¹⁴³ Wenham, *Genesis 1-15*, 197.

¹⁴⁴ Zie voor een uitgebreide analyse van de wortel זָכַר: Willy Schottroff, “זָכַר,” in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* Band 1, ed. Ernst Jenni & Claus Westermann (München: Kaiser, 1971), 507-518, Daar benadrukt hij ook het cultische aspect van זָכַר benadrukt.

¹⁴⁵ Wenham, *Genesis 1-15*, 198.

¹⁴⁶ Cotter, *Genesis*, 60.

4.5 Één of twee nieuwe of oude verbonden

De vier sleutelpassages dragen bij aan het verstaan van Gods verbond met de aarde in het zondvloedverhaal. Tegen de achtergrond van de staat van de aarde, sluit God door het verwoestende oordeel heen een verbond. Allereerst sluit God een verbond voorafgaand aan de zondvloed met Noach in Genesis 6. De tweede keer dat over een verbond gesproken wordt is na het zondvloedverhaal, in Genesis 9. Hierbij wordt het Hebreeuwse woord בְּרִית gebruikt. Het is de vraag wat בְּרִית precies betekent en of de twee keer dat in het zondvloedverhaal sprake is van een בְּרִית, het om hetzelfde verbond gaat.

Over het algemeen wordt בְּרִית vertaald met ‘verbond’. Maar dat is niet zonder problemen. Zo is volgens Ernst Kutsch ‘verbond’ niet de belangrijkste betekenis en spreekt hij liever van ‘verplichting’. Die verplichting neemt degene op zich die het verbond sluit, of hij legt de verplichting de ander op. Daarom krijgt de verplichting, die degene die het verbond sluit, op zich neemt een beloftevol karakter waarin een toezegging doorklinkt.¹⁴⁷ Het gevolg van deze duiding van בְּרִית is dat het geen relatie met gelijke rechten en plichten lijkt te zijn en dat de mens door vervulling van zijn plichten God er niet toe kan verplichten om zijn toezeggingen na te komen.¹⁴⁸

Toch is volgens Gert Kwakkel de visie van Ernst Kutsch niet consequent te handhaven voor elke keer dat בְּרִית in de Bijbel wordt gebruikt. Wel bevat het een kern van waarheid en leert het ons vooral dat בְּרִית op zichzelf niet de aanduiding van een relatie lijkt te zijn.¹⁴⁹ Wel kan het functioneren in een relationele context, maar ten diepste is בְּרִית niet een technische term in het Oude Testament. De vertaling van בְּרִית met ‘verbond’ is desondanks een goede mogelijkheid, zolang de aard van בְּרִית in de specifieke context waarin het gebruikt wordt gespecificeerd wordt.¹⁵⁰ De manier waarop wij in onze gereformeerde traditie verbond verstaan is vooral een dogmatische interpretatie van verbond, die probeert om de relatie tussen God en mensen in technische termen te vatten.

¹⁴⁷ Ernst Kutsch, “בְּרִית,” in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* Band 1, ed. Ernst Jenni & Claus Westermann (München: Kaiser, 1971), 339-352.

¹⁴⁸ Kwakkel, “Verplichting of relatie,” 117-118.

¹⁴⁹ Kwakkel, “Verplichting of relatie,” 129.

¹⁵⁰ Gert Kwakkel, “Berith and Covenants in the Old Testament: A Contribution to a Fruitful Cooperation of Exegesis and Systematic Theology,” in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives*, ed. Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder (Leiden: Brill, 2022), 35-37.

Met betrekking tot het verbond dat God sluit in het zondvloedverhaal is het de vraag of het een nieuw verbond is of niet. Dit is niet eenvoudig te beantwoorden. Recent heeft Gert Kwakkel aan de hand van een analyse van het gebruik van בְּרִית in het Oude Testament geconstateerd dat gebruik van de term zowel op een nieuw verbond als het bevestigen van een bestaand verbond kan slaan, maar dat het meestal om een bevestiging of vernieuwing van een bestaand verbond gaat.¹⁵¹ Met betrekking tot het verbond in Genesis 6 vers 18 is dat ingewikkeld. De tekst zelf lijkt uit te drukken dat het om een bestaand verbond gaat, maar in het Oude Testament zelf is er geen eerdere vermelding van בְּרִית. Desondanks is het mogelijk om het verbond dat God in Genesis 6 vers 18 met Noach sluit als een nieuw verbond te zien, vooral wanneer het niet om hetzelfde verbond gaat als het verbond dat in Genesis 9 vers 9 wordt gesloten.¹⁵²

Want het is niet zonder problemen om van hetzelfde verbond in Genesis 6 vers 18 en Genesis 9 vers 11 te spreken. In de context van het verhaal ligt het gebruik van בְּרִית duidelijk in elkaars verlengde. Victor Hamilton spreekt zelfs van een vooraankondiging van Gods בְּרִית in Genesis 6 en een bevestiging en daadwerkelijke sluiting van Gods בְּרִית in Genesis 9. Dat laat volgens hem zien dat het verbond dat God sluit met de aarde geen impulsieve actie is die pas geïnitieerd wordt tijdens het offer dat Noach brengt. Voordat Hij zijn woede loslaat, kondigt Hij dan namelijk zijn voornemen om tenminste één mens te redden al aan.¹⁵³ Maar er zijn ook duidelijke verschillen tussen de twee verbonden. In Genesis 6 sluit God alleen een verbond met Noach en lijkt het vooral betrekking te hebben op het behoud van Noach door de zondvloed heen. Daarbij kan dit verbond opgevat worden als een בְּרִית met verplichtingen van twee kanten. Want wanneer Noach koos om geen ark te bouwen was het verbond mislukt.

In Genesis 9 sluit God niet alleen een verbond met Noach, maar ook met de hele levende schepping, zelfs die van de toekomst. Dat is een verschil met het verbond in Genesis 6. Genesis 9 bevat een verbond dat eenzijdig van aard is zonder voorwaarden. Het verbond creëert een ruimte waar de schepping weer kan bloeien door de zegen van God. Gods belofte dat er nooit weer een zondvloed komt is daarbij een volledig onvoorwaardelijke toezegging.¹⁵⁴ Daarom is het belangrijk om de verbonden niet als hetzelfde verbond te verstaan, zonder dat we ze

¹⁵¹ Kwakkel, "Berith and Covenants in the Old Testament", 24-33.

¹⁵² Hans Burger, "The Story of God's Covenants: A Biblical-Theological Investigation with Systematic Consequences," *Calvin Theological Journal* 54.2 (2019), 279-282.

¹⁵³ Hamilton, *The Book of Genesis*, 283-284.

¹⁵⁴ Zie Burger, "The Story of God's Covenants," 282 en Kwakkel, "Verplichting of relatie," 122.

volkomen los van elkaar verstaan. Zonder het verbond van God met Noach om hem door de vloed heen te dragen, was het verbond met de schepping niet gesloten.

4.6 Conclusie

Aan het begin van hoofdstuk 3 begonnen we aan een zoektocht waarvan ik hier een conclusie wil formuleren. De deelvraag die in deze twee hoofdstukken richting gaf aan de zoektocht was: *wat is in het zondvloedverhaal de specifieke betekenis van Gods verbond met de schepping?* De beantwoording van deze deelvraag heeft vorm gekregen door vanuit de bredere context naar het literaire geheel van het zondvloedverhaal te kijken. Daarna is het zondvloedverhaal in zijn geheel thematisch besproken, om vervolgens in dit hoofdstuk aan de hand van vier sleutelpassages het verbond te verkennen.

De specifieke betekenis van Gods verbond met de schepping is niet eenvoudig te formuleren. Binnen de canoniek van Genesis functioneert het zondvloedverhaal binnen de zogeheten protohistorie. Het vertelt het verhaal van de allesvernietigende vloed en is kunstig opgebouwd door middel van tien scènes met een chiasisch structuur. Het verbond krijgt daarbij concreet een plaats in de eerste en de laatste scène. Daarbij speelt het verhaal zich af met God en Noach als hoofdpersonen. De mensheid als geheel speelt ook een wezenlijke rol en samen met de mensheid ook de rest van alle levende schepping. De zwijgende Noach is de ontvangende partij en samen met hem zijn familie en alle andere levende wezens.

In het zondvloedverhaal komt tweemaal een verbond ter sprake. Deze twee verbonden zijn niet perse hetzelfde verbond. Het eerste verbond in Genesis 6 verschilt van het verbond in Genesis 9. Als het gaat om de betekenis van het verbond met het oog op de schepping, dan is van belang dat in Genesis 6 de dieren, mannelijk en vrouwelijk, een plaats krijgen in de ark. Zo waarborgt God de nieuwe schepping na de zondvloed. Het verbond dat Hij hierbij sluit met Noach in Genesis 6 lijkt vooral gericht op het behoud tijdens de zondvloed. Genesis 9 daarentegen is een verbond dat door God gesloten wordt na de zondvloed en waarin de hele schepping mee klinkt. God verbindt zich aan de schepping en spreekt uit dat Hij haar niet opnieuw met een zondvloed zal verwoesten.

Opvallend is dat God de mens verantwoordelijk houdt voor het verval. Het is de manier van leven van de mens samen met de manier van leven van de dieren. Daarin deelt de rest van de schepping dus in het lot en de keuzes die de mens maakt. God constateert daarbij dat het een manier van leven is die de schepping verderft. Het is niet door het lot dat deze levensweg verderft, het wordt actief toegeschreven aan de mensheid. Het verderf komt tot uitdrukking in

een staat van sociaal onrecht dat van zondige aard is. Daarbij kiest God voor een gewelddadige schoonwassing van de aarde. Maar in eerste instantie heeft God zelf niet het initiatief. Dit klinkt door in de uitspraak dat God het einde van de levende wezens voor ogen is gekomen. Daarom kiest God actief voor de vloed om de schepping met de mensheid te laten vergaan.

Door de vloed heen bewaart God Noach op grond van zijn verbond met hem. Daarbij wordt het voortbestaan van de hele schepping gewaarborgd. Aan het einde van het zondvloedverhaal drukt Noach zijn dank uit door middel van een offer. Op grond van dat offer besluit God om de aarde niet nog een keer te laten vergaan door een zondvloed. Het verbond dat in het negende hoofdstuk volgt, is van betekenis voor dit onderzoek. Daarin deelt de hele schepping en spreekt God naar de hele schepping uit dat Hij niet opnieuw een zondvloed zal sturen. De boog in de wolken is daarvan het sacramentele teken. De regenboog is het teken dat God opricht voor het verbond dat Hij met de aarde sluit. Het is voor God zelf een herinnering om niet opnieuw de aarde te laten vergaan door een zondvloed. Het drukt de betrokkenheid van God met deze aarde uit, ondanks dat God constateert dat de mens slechte bedoelingen heeft van zijn jonge dagen af. Het drukt uit dat in de ogen van God de schepping gereinigd is, maar dat het menselijke hart onveranderd blijft. Desondanks spreekt God zijn trouw aan zijn schepping uit. Het lijkt daarom alsof de vloed God meer veranderd heeft dan de mensheid.

De betekenis van het verbond tegen de achtergrond van ecologische crises is dat God zorg draagt voor zijn hele schepping. Daarbij plaatst God mens en dier in relatie tot elkaar en wijst Hij hun grenzen toe waarbinnen zij zich kunnen bewegen in relatie tot elkaar. Het zondvloedverhaal lijkt te impliceren dat wanneer de mens zijn grenzen overschrijdt en de plaats van God in wil nemen, de rest van de schepping dat ook doet. De mens heeft daarbij de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor alle schepselen. Want de zorg waarmee God alle dieren bewaarde in de ark, laat zien hoe belangrijk de biodiversiteit voor Hem is. Daarmee is het ook een opdracht voor de mens die door Hem geschapen is naar zijn beeld om grote zorg te dragen voor de schepping. Daarin wordt God verheerlijkt. De aarde werd namelijk niet verwoest vanwege de schepping. Het was vanwege de levende wezens die hun levensweg verdierven.

5. Het bredere Bijbels-theologische verstaan van het verbond

Het verbond dat God sluit met Noach en daarbij met de hele aarde, staat niet op zichzelf. In het Oude Testament komen naast Gods verbond met de aarde nog meer verbonden voor. Daarom is het doel van dit hoofdstuk om de volgende deelvraag te beantwoorden: *heeft dit verbond ook bredere draagwijdte binnen Genesis – 2 Koningen als geheel en in het licht van de oud- en nieuwtestamentische eschatologie?* Om tot een beantwoording van deze deelvraag te komen zal ik eerst ingaan op de onderlinge verhouding van verbonden in het Oude Testament. Daarna volgt een behandeling van verschillende verbonden in het Oude Testament met het accent op hoe zij zich verhouden tot Gods verbond met de aarde, met afsluitend aandacht voor de receptie van Gods verbond met de aarde in het Nieuwe Testament.

5.1 De onderlinge verhouding van verbonden

De Bijbel beeldt een verbonds-drama uit dat voortbewogen wordt door de liefde van God.¹⁵⁵ In het Oude Testament komt dit verbonds-drama tot uiting in de verbonden die God sluit met mensen en de schepping als geheel. Zoals in het vorige hoofdstuk al ter sprake kwam, is het Hebreeuwse woord בְּרִית daarbij een belangrijk woord.¹⁵⁶ Het verbond is daarmee vooral vernieuwend, niet zozeer nieuw. Het heilshistorische werk van God gaat door waar het begon bij de schepping. Daarbij spreekt het Oude Testament niet van vervanging van de verbonden. Door het falen van de mens, werkt God verder en overwint het menselijke tekortkomen.¹⁵⁷

De verbonden regelen bestaande relaties tussen God en mensen. In de veelheid aan verbonden is een doorgaand verhaal te zien. Het start met de schepping en Adam en via alle verbonden werkt God naar het nieuwe verbond toe. Christus is de vervulling van dat nieuwe messiaanse verbond. Volgens dat verbond heeft Israël een toekomst in zijn Messias. Omdat Christus te zien is als de vervulling van dat verbond, is de participatie in de Messias, Christus, beslissend voor het verbond. De verbonden worden gesloten als een reactie op een crisis, waarmee ze stabiliteit en kracht geven aan een onzekere relatie.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Kevin J. Vanhoozer, *The Drama of Doctrine: A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2005), 56.

¹⁵⁶ Zie paragraaf 4.5.

¹⁵⁷ Hendrik J. Koorevaar en Mart-Jan Paul, *Theologie van het Oude Testament: de blijvende boodschap van de Hebreeuwse Bijbel*, (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), 394-395.

¹⁵⁸ Burger, "The Story of God's Covenants," 296-298.

Onderling zijn ze met elkaar verbonden en extra verbonden kunnen toegevoegd worden zonder dat de oudere verbonden niet meer gelden. Het ene בְּרִית kan probleemloos naast het andere staan en de onderlinge verhouding hoeft niet expliciet beschreven te worden. In tegenstelling tot hedendaagse verbonden of verdragen, vervangt het jongere בְּרִית de oudere niet. Daarbij is het aantal verbonden niet te tellen aan de hand van het gebruik van het woord בְּרִית, soms kan een exegeet ook op grond van zijn eigen omschrijving vast stellen dat er sprake is van een verbond.¹⁵⁹

5.2 De receptie van Gods verbond met de schepping in het Oude Testament

5.2.1 Gods verbond met de schepping in de eerste hoofdstukken van Genesis

Binnen de theologie van het Oude Testament is het een discussie of de eerste drie hoofdstukken een verbond bevatten. Voor het zondvloedverhaal wordt het Hebreeuwse woord בְּרִית niet gebruikt. Paul Williamson is daarom van mening dat voor het eerst pas in het zondvloedverhaal sprake is van een verbond tussen God en mensen.¹⁶⁰ Aan de andere kant van het spectrum wordt op grond van de inhoudelijke lijnen en de woorden die God zonder בְּרִית uitspreekt geconcludeerd dat er wel sprake is van een soort van verbond. Dumbrell beargumenteert dit bijvoorbeeld op grond van het koninklijke karakter van het scheppingsverhaal en hoe de tekst in alles klinkt als de koninklijke verbondsteksten die te vinden zijn in het oude Nabije Oosten.¹⁶¹

Hoewel het niet duidelijk is of de eerste drie hoofdstukken van Genesis een verbond bevatten, vinden we daar wel nadrukkelijk Gods betrokkenheid op de schepping terug, wat het fundament is onder de complete heilsgeschiedenis. Of we hiervoor het woord בְּרִית nodig hebben is de vraag. Het is wel een voorbode van Gods verbond met de schepping, die in Genesis 5:28 door Lamech bij de naamgeving van Noach wordt geëxpliciteerd. Daar verwijst Lamech terug naar de vloek in het verhaal van de zondeval en wijst hij vooruit naar Gods verbond met de aarde door de betekenis van Noachs naam, zoals ook werd genoemd in paragraaf 3.3 van dit onderzoek.¹⁶²

¹⁵⁹ Kwakkel, "Verplichting of relatie," 129-130.

¹⁶⁰ Paul R. Williamson, *Sealed with an Oath: Covenant in God's Unfolding Purpose* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2007), 72.

¹⁶¹ William J. Dumbrell, *Covenant & Creation*, 33-39.

¹⁶² Deze vloek in het verhaal van de zondeval, Genesis 3, is onderdeel van de eerste drie hoofdstukken van Genesis. In de christelijke traditie werd over deze drie eerste hoofdstukken ook wel gesproken dat ze een zogenaamd werkverbond zouden bevatten. Dat is geen Bijbelse term en lijkt niet houdbaar te zijn. Zie voor een uitgebreide behandeling hiervan: Hans Burger, "Theology Without a Covenant of Works; a Thought Experiment," in

5.2.2 Gods verbond met de schepping in het verbond met Abraham

Nadat Genesis het zondvloedverhaal heeft verteld en de eerste gebeurtenissen daarna, wordt het verval van de nieuwe schepping als snel weer zichtbaar. Daarop volgen de verhalen van Abraham. Genesis spreekt op meerdere plaatsen over een verbond tussen God en Abraham. In de roeping van Abraham doet God beloftes.¹⁶³ Deze zijn gerelateerd aan de daadwerkelijke verbondssluitingen in Genesis 15, 17 en 22.¹⁶⁴ Het verbond is te duiden als een genadeverbond dat door middel van beloftes aan wordt gekondigd in Genesis 12 vers 1 tot en met vers 3.¹⁶⁵ In de onderlinge verhouding van de drie verhalen waarin God zijn verbond met Abraham sluit, is volgens Scott Hahn een formerende ontwikkeling te zien. De eerste twee verbonden, in Genesis 15 en 17, dienen als middel tot een doel. Dat doel wordt uiteindelijk bevestigd in Genesis 22, waar het goddelijke verbond door middel van een eed wordt gezworen. Ook in de steeds groter wordende offers is deze voortgang te zien. Daarbij is Genesis 22 een typologische gebeurtenis in zowel de Joodse als de christelijke traditie.¹⁶⁶

William Drumbell is daarentegen van mening dat er geen ontwikkeling in de verbonden met Abraham zit. קְרִיתִי vertoont volgens hem wat betreft theologische betekenis geen ontwikkeling, maar is telkens een bevestiging van de beloftes die gedaan werden aan Abraham in Genesis 12 vers 2 en vers 3.¹⁶⁷ Dit sluit aan bij de onderlinge verhouding van verbonden zoals ik het beschreef in paragraaf 5.1.

Het verbond met Abraham is nauw verbonden met de protohistorie van de eerste elf hoofdstukken van Genesis. Waar het verbond daar universele vooruitzichten voor de hele schepping beschrijft, ligt de focus in het verbond met Abraham nadrukkelijker op Abraham en zijn nakomelingen. Maar ook daarin wordt door het verbond met Abraham gesproken over heil voor alle volken.¹⁶⁸ Dit is in lijn met de focus van het zondvloedverhaal op Noach, waar de schepping via Noach deelt in het verbond. De expliciete focus op de schepping is afwezig bij Abraham, maar wordt ook zeker niet ontkend of tegengesproken.

Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives, ed. Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder (Leiden: Brill, 2022), 325-348.

¹⁶³ Vgl. Genesis 12:2-3.

¹⁶⁴ Scott W. Hahn, *Kinship by Covenant*, (New Haven: Yale University Press, 2009), 101.

¹⁶⁵ Voor een grondige analyse van Genesis 12:1-3 zie: Dumbrell, *Covenant & Creation*, 64-72.

¹⁶⁶ Hahn, *Kinship by Covenant*, 134.

¹⁶⁷ Dumbrell, *Covenant & Creation*, 74-77.

¹⁶⁸ Hahn, *Kinship by Covenant*, 135.

5.2.3 Gods verbond met de schepping in het verbond bij de Sinäi

Het verbond is in de Deuteronomische theologie een belangrijk concept. Het is verbonden aan verschillende momenten in de geschiedenis van Israël, terwijl het ook telkens vernieuwd wordt. De verbonden met de aartsvaders vormen het fundament onder Gods relatie met Israël. Het verbond tussen God en Israël is niet eens en voor altijd. Het wordt opnieuw uitgevoerd en geactualiseerd in een nieuwe situatie. Daarbij is het gefocust op het beslissende moment voor de huidige generatie, maar altijd verbonden met Israëls verleden en toekomst.¹⁶⁹

Vanuit zijn familiäre duiding van het verbond in het Oude Testament, duidt Scott W. Hahn deze episode in de heilsgeschiedenis liever als het Levitisch verbond. Daarin maakt hij gebruik van Aärons geslachtlijn en plaatst het zo in een doorgaande heilshistorische lijn vanaf Adam, Noach en Abraham.¹⁷⁰ De eerstgeborenen van de Levieten functioneren dan op een vergelijkbare manier als Noach en Abraham in het bemiddelen van het verbond in het bredere geheel, met daarbij een speciale plaats voor Mozes. In de godsnaam JHWH die nauw verbonden is met Mozes door de ontmoeting bij de brandende doornstruik,¹⁷¹ ziet William Dumbrell de bevestiging van de voorafgaande lijn met verbonden, in het bijzonder het verbond met Abraham. Volgens hem wordt bij het verbond bij de Sinäi de wet toegevoegd aan het verbond, als een richtingwijzer voor het volk.¹⁷² In het verbond zelf klinkt Gods verbond met de schepping niet expliciet mee.

5.2.4 Verbond met David

De precieze inhoud van Gods verbond met David wordt niet vermeld in de verhalen over David. Op verschillende plaatsen in 1 en 2 Samuel worden delen van het verbond vermeld.¹⁷³ Ook in een aantal psalmen wordt het verbond van God met David genoemd.¹⁷⁴ Vooral het koningschap van David is daarbij een belangrijk element en via het koningschap klinkt de focus op Jeruzalem opeens mee in het verbond.¹⁷⁵ Het orakel van de profeet Natan is de blauwdruk voor Gods

¹⁶⁹ Arie Versluis, "Covenant in Deuteronomy: The Relationship between the Moab, Horeb, and Patriarchal Covenants," in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives*, ed. Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder (Leiden: Brill, 2022), 96-97.

¹⁷⁰ Hahn, *Kinship by Covenant*, 136-138.

¹⁷¹ Vgl. Exodus 3.

¹⁷² Dumbrell, *Covenant & Creation*, 125-126.

¹⁷³ Zie: 2 Samuel 3:9-10; 2 Samuel 7:8-16; 2 Samuel 23:5.

¹⁷⁴ Zie: Psalmen 89:4-5; Psalmen 89:28-29; Psalmen 110:4.

¹⁷⁵ Hahn, *Kinship by Covenant*, 179-181.

verbond met David, maar bevat de exacte inhoud niet. Een reconstructie aan de hand van de verschillende plaatsen waar naar dit verbond wordt verwezen, laten een duidelijk verbond zien, waarbij God spreekt van een huis en troon in Jeruzalem die voor altijd zal bestaan en een koninklijk en priesterlijke dynastie door welke waarheid en gerechtigheid gerealiseerd wordt onder de volken.¹⁷⁶

De noodzaak van het verbond ontstaat tegen de achtergrond van spirituele en politieke crises. Daarvan getuigt het boek Rechters na de inname van het land. Daardoor ontstond de roep om een koning, niet alleen qua timing, maar ook qua aard van de roep. Daarbij spelen de keuzes voor allereerst Saul, met daaropvolgend de verkiezing van de lijn van David een wezenlijke rol, vooral ook in relatie tot het afwijzen van Davids verzoek om de tempel te mogen bouwen. Daarvoor was het noodzakelijk dat David eerst de kaders van het verbond met Abraham realiseerde. Die worden concreet uitgedrukt in landsgrenzen. Doordat de fysieke realisering van de beloftes steeds verder uit het zicht verdween, werd richting de ballingschapstijd dit verbond steeds geestelijker geïnterpreteerd. Daarbij verlegde de focus zich ook meer richting Jeruzalem. Hiermee kreeg het verbond steeds meer eschatologische vormen.¹⁷⁷

Het valt op dat de systematische theologie in het nadenken over het verbond met David, bijna geen oog heeft voor de relatie die het Davidische verbond heeft met het Sinaï verbond. Meestal wordt het verbond met David vooral besproken in de context van de christologie. Het Davidische verbond kan het best verstaan worden als een verankeren en bevestigen van het Sinaïverbond. Daarbij is het te karakteriseren als een verbond binnen een verbond, die de Davidische koning verantwoordelijk maakt voor de handhaving van het Sinaitische verbond door het volk Israël en dus ook voor de realisatie van de bijbehorende beloftes.¹⁷⁸ Opnieuw ontbreekt een ecologische inclusie van de schepping, maar wordt deze ook niet ontkend of expliciet tegengesproken.

5.2.5 Het nieuwe verbond

De Babylonische ballingschap had een onnoemelijke impact op het verbond met David. Dit komt vooral tot uitdrukking in de boeken Jeremia, Ezechiël en het tweede deel van Jesaja. Vanaf

¹⁷⁶ Hahn, *Kinship by Covenant*, 212-213.

¹⁷⁷ Dumbrell, *Covenant & Creation*, 162-163.

¹⁷⁸ Jaap Dekker, "What Does David Have To Do With It? The Promise of a New Covenant in the Book of Isaiah," in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives*, ed. Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder (Leiden: Brill, 2022), 111-112.

het verbond bij de Sinaï en dus ook in het verbond met David, bevatte het verbond een sterk politiek gekleurde basis. Het verdwijnen van deze basis tijdens de ballingschap vroeg om een nieuwe richting. Daardoor kreeg het onder andere een sterkere integratie met eschatologische ideeën. Zo ontstond het nieuwe verbond, dat vooruit keek naar de realisatie van een nieuwe tijd, met politieke hervormingen die tegelijkertijd helemaal teruggreep op de wetten van het verbond bij de Sinaï. Nog steeds stond Israël in het centrum tot zegen van de volken en op grond daarvan werd er volgens Dumbrell een sterke verbinding aangebracht tussen verbond en schepping.¹⁷⁹ Zowel in situaties van zonde als bevrijding, is het menselijke handelen ingebed in de natuur en werkt door in de hele geloofsgemeenschap. Daarbij kondigen profeten een verlossing aan die de mensen en de natuur samen doet herleven.¹⁸⁰

Een voorbeeld daarvan is Hosea 4 vers 1 tot en met vers 3. Daar wordt bij monde van de profeet Hosea beschreven hoe God een geding tegen de inwoners van het land voert. Het gaat namelijk slecht met het land en de dieren als gevolg van het menselijke handelen. De dieren die daarbij genoemd worden zijn juist die dieren die volgens Genesis 1 onder het gezag van mensen vallen, dus waar mensen invloed op hebben. Ook in Hosea komt de hele aarde ter sprake. In het tweede hoofdstuk komt daarbij interessant genoeg een verbond ter sprake dat God sluit met de dieren, om zo een einde te maken aan geweld en daardoor een leven in rust en vrede mogelijk te maken.¹⁸¹ In Hosea klinkt nadrukkelijk de echo van de schepping en het zondvloedverhaal, maar bij Hosea staat het verbond met de schepping ook duidelijk onder druk.¹⁸²

Daarbij wordt verteld dat de hele schepping zucht. Dit is een zuchten richting God, vanuit de schepping. Het is vergelijkbaar met hoe God geprezen wordt. Hosea is een voorbeeld van hoe de schepping ongedaan wordt gemaakt en de *tohu wabohu* weer grip op de aarde krijgt. Het vertelt dat menselijke kwaad ecologische gevolgen heeft. Want God heeft de mens en de natuur in een natuurlijke orde geplaatst. Maar het is de mens die de storende factor in de harmonie van de aarde is. De profeten laten daarbij zien dat het gedrag van mensen en het welzijn van de schepping nauw met elkaar verbonden zijn.¹⁸³

¹⁷⁹ Dumbrell, *Covenant & Creation*, 164.

¹⁸⁰ Elizabeth A. Johnson, *Ask the Beasts: Darwin and the God of Love* (London: Bloomsbury Publishing, 2015), 275-281.

¹⁸¹ Van Montfoort, *Groene Theologie*, 126-127.

¹⁸² Christopher Rowland, "Ecology and Eschatology in the Second Temple Period," in *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*, ed. Hillary Marlow & Mark Harris, (New York: Oxford University Press, 2022), 308.

¹⁸³ Bauckham, *Bible and Ecology*, 92-95.

Een ander voorbeeld daarvan is Jesaja 54. Vooral in het negende vers wordt op twee manieren teruggesproken op het zondvloedverhaal. Allereerst door expliciet te spreken over de vloed, en dan vooral het water ten tijde van Noach, en daarnaast het zweren van God dat hij de aarde nooit meer zal overspoelen. Het wordt gebruikt als een vergelijking met betrekking tot het eetherstel van Jeruzalem.¹⁸⁴ Daarbij wordt verwezen naar het nieuwe verbond dat gesloten wordt op grond van de oudere verbonden, met het resterende deel van Israël dat overblijft. De hele schepping zal dan antwoorden op Gods redding, waarbij de paradijselijke intentie van Gods schepping hersteld zal worden.¹⁸⁵

5.3 De receptie van Gods verbond met de schepping in het Nieuwe Testament

De voortzetting van het oudtestamentische verbond speelt zich af rondom Jezus als de Zoon van God. Daarbij is de vervulling van de Davidische motieven een wezenlijk onderdeel in de evangeliën.¹⁸⁶ Niet alleen Gods verbond met David klinkt door in het nieuwtestamentische verbondsbegrip. Als het gaat om hoe het verbond van God in Christus tegen de achtergrond van de oudtestamentische verbondssluitingen functioneert, is Galaten 3 en 4 een belangrijk gedeelte. Daarin komen zowel het verbond met Abraham, als het verbond bij de Sinai ter sprake en via de vermelding van de stad Jeruzalem ook impliciet het verbond met David. Paulus legt daarbij nadruk op het verbond met Abraham.¹⁸⁷ De kern van de boodschap is dat door het geloof de mens behouden wordt. Jezus is daarbij de vervulling van de oude verbonden en in Hem sluit God een nieuw verbond met ons. Daarin zijn de mensen mede-erfgenamen, zoals ook klinkt in Efeziërs 2. Hierbij blijft het verbond met Noach en de plaats van de schepping binnen het verbond buiten beschouwing.

Het verhaal van Noach komt wel in de beide brieven van Petrus terug. In 1 Petrus 3 vers 18 tot en met 22 wordt verwezen naar het verhaal van Noach in relatie tot de doop en het onschuldig lijden van Christus. Het verhaal van Noach en zijn familie in de ark wordt daar gebruikt als een archetypisch beeld van de doop. Ook in 2 Petrus 2 vers 5 wordt gerefereerd aan het zondvloedverhaal en het behoud van Noach. In de tweede brief van Petrus wordt Noach verbonden aan Lot, als voorbeelden van twee rechtvaardige mensen tegenover een zondige wereld die een goddelijk oordeel ontving. De verwijzing functioneert dus als een waarschuwing

¹⁸⁴ Fischer, *Genesis 1-11*, 514-515.

¹⁸⁵ Dumbrell, *Covenant & Creation*, 194-197.

¹⁸⁶ Voor een uitgebreide uitwerking hiervan zie Hahn, *Kinship by Covenant*, 217-237.

¹⁸⁷ Hahn, *Kinship by Covenant*, 238-239 & 276-277.

voor de huidige generatie. Als de generatie van Noach niet aan het oordeel kon ontsnappen, waarom het publiek van de Petrusbrief dan wel?¹⁸⁸

Zowel in Matteüs als in Lucas worden ‘de dagen van Noach’ gebruikt om te refereren aan de dagen die voorafgaan aan de komst van de Heer. In die dagen voor de vloed aten en dronken mensen, trouwden ze tot de dag dat Noach de ark in ging. Op zichzelf zijn dat geen verschrikkelijke activiteiten. De manier waarop Jezus verwijst naar deze tijd is veel meer gefocust op de mate waarin de alledaagse zaken het leven beheersen. De mensen uit de tijd van Noach en uit Jezus’ tijd werden daar zo door in beslag genomen dat er geen eschatologisch bewustzijn meer over was.¹⁸⁹ Het verbond dat God in hetzelfde verhaal sluit met de schepping blijft buiten beschouwing.

Hebreeën 11 noemt in het 7^e vers Noach als geloofsheld. Opvallend is dat in de Hebreeënbrief Noach niet rechtvaardig genoemd wordt, terwijl het Oude Testament dat wel juist bij Noach voor het eerst doet. In de Hebreeënbrief wordt Abel als eerste rechtvaardig genoemd, terwijl het Oude Testament dat niet doet. Dat wat volgens de Hebreeënbrief in Noach te prijzen was, is dat hij zonder te zien door geloof Gods bevel uitvoerde en zo de wereld veroordeelde maar zelf gerechtigheid verwierf die voortkomt uit het geloof. Het verbond dat God sluit met de aarde komt daarbij niet ter sprake.

5.4 Conclusie

Gods verbond met de schepping zoals het gesloten wordt in Genesis 9 vertoont onmiskenbaar overeenkomsten met het scheppingsverhaal. Hoewel daar nog niet concreet sprake is van בְּרִית, vertoont de manier waarop God zijn relatie met de schepping uitdrukt dan al verbondskennmerken. In de daaropvolgende verbonden is een duidelijke versmalling zichtbaar die zich focust op het volk Israël. Desondanks blijft de inclusie dat het verbond tot heil van de volken is aanwezig. De concrete inclusie van de schepping in Gods verbonden is na Gods verbond met Noach afwezig.

Pas in de profeten klinkt de schepping weer explicieter mee. Daar is de eschatologische spits die vanaf het Davidische verbond nadrukkelijker meeklinkt een belangrijke oorzaak van. In Christus sluit God in de geest van de oudtestamentische verbonden een verbond met de hele aarde onderweg naar een eschatologie van een vernieuwde schepping. Het verbond bestaat

¹⁸⁸ Hamilton, *The Book Of Genesis*, 327.

¹⁸⁹ Hamilton, *The Book Of Genesis*, 329.

meestal uit een min of meer vastgelopen situatie, waaruit God redding belooft of bewerkstelligt en een belofte voor de toekomst ter vervulling. Het speelt zich dus af in relatie tot het scheppende, verlossende en vervullende heilswerk van God.

6. Gods verbond met de aarde binnen de gereformeerde traditie

Het verhaal van God en zijn schepping stopte niet bij Christus, het gaat tot op de dag van vandaag door. Voordat we proberen de stap van het zondvloedverhaal naar onze tijd te maken, wil ik eerst stil staan bij hoe het verbond van God met de schepping gelezen en geduid is binnen onze gereformeerde traditie. Dat doe ik aan de hand van de deelvraag: *hoe is het verbond met de schepping in het zondvloedverhaal binnen de gereformeerde traditie vanouds gelezen en geduid?* Omdat in onze traditie een schat van rijkdom aanwezig is, heb ik mij beperkt tot een aantal theologen. Daarbij heeft niet elke theoloog expliciet een ecotheologische spits aangebracht op het verbondsbegrip. Daarom besteed ik vooral aandacht aan de wijze waarop Gods verbond met de aarde terugkomt en of daar eventueel iets uit af te leiden valt met betrekking tot de verhouding tussen de mensen en de rest van de schepping binnen het verbond.

Allereerst sta ik stil bij Calvijn als vertegenwoordiger van de Reformatie, waar de gereformeerde traditie zich nauw mee verwant weet. Daarna komt de strijd tussen Coccejus en Voetius aan bod, om vervolgens de sprong naar eind 19^e en begin 20^e eeuw te maken. Als gesprekspartners uit die periode kies ik voor Herman Bavinck en Abraham Kuyper. Omdat de gereformeerde traditie daar niet stopt, bespreek ik in paragraaf 6.4 gereformeerde theologen uit de 21^e eeuw en de plaats van Gods verbond met de aarde binnen hun verbondstheologie.

6.1 Gods verbond met de aarde en Calvijn

In de gereformeerde traditie is Calvijn een bepalende theoloog geweest. In de 16^e eeuw schreef hij in zijn *Institutie* over de waarde van het verbond. Ook Gods verbond met Noach en daarmee Gods verbond met de aarde komt daarbij ter sprake. Over de verbonden in het algemeen schrijft Calvijn: “Het verbond met alle vadersen verschilt naar zijn wezen en wat de zaak zelf aangaat in geen enkel opzicht van het verbond met ons, maar is volstrekt hetzelfde verbond, wat de uitvoering (*administratio*) betreft is het echter anders.”¹⁹⁰ Kenmerkend voor het verbond is niet dat het zozeer gericht is op menselijke rijkdom, maar een hoopvolle uitverkiezing is. Calvijn spreekt zelfs dat het doel hiervan onsterfelijkheid is waarvan de waarheid bevestigd wordt door de wet en de profeten. Het is niet gebaseerd op iets van het volk zelf. Het is alleen gebaseerd

¹⁹⁰ Johannes Calvijn, *Institutie: of onderwijzing in den christelijken godsdienst*, deel I vert. Cornelis A. de Niet (Houten: Den Hertog, 2009), 421.

op de barmhartigheid van Gods kant in het verbond. Daarin ligt een ecologische spits, namelijk dat de schepping niet bedoeld is om rijk van te worden.

Het is de mildheid van God dat de schepping tot de beschikking van de mens is en daarom is het geen leeg cadeau, maar een cadeau dat bedoeld is ten dienste van het heil. God houdt de schepping daarbij ook in zijn hand en het is aan de mens om in de Geest van God hiermee om te gaan. Zodat het in dienst van het heil blijft.¹⁹¹ De regenboog functioneert daarbij volgens Calvijn als een natuurlijk sacrament dat herinnert aan de waarheid van Gods beloften. De betekenis van dat sacrament ligt in het gegeven dat het een door God ingesteld teken is en niet omdat er van de regenboog zelf kracht uitgaat of dat hij onsterfelijkheid bevat.¹⁹²

6.2 Gods verbond met de aarde en Coccejus & Voetius

Een voorbeeld van Nederlandse bodem in lijn van Calvijn is bijvoorbeeld de discussie uit de zeventiende eeuw tussen Johannes Coccejus en Gisbertus Voetius. Coccejus was van mening dat door middel van een reeks verbonden God telkens doorgaande voorwaarden van leven scheidt. Het verbond met Noach is daarbij de eerste actie van God na de schepping. God belooft volgens Coccejus dat Hij de aarde en de mensheid niet laat vergaan door de eigen verdorvenheid, met de regenboog als teken van de voortgaande trouw van God aan zijn schepping. Door de geschiedenis heen heeft God zo een allereerste stap richting het genadeverbond in Christus gezet.¹⁹³ Hierna heeft het verbondsbeleg zich verder ontwikkeld in het onderscheiden van drie verbonden, het zogenoemde werkverbond, genadeverbond en verlossingsverbond.¹⁹⁴

6.3 Gods verbond met de aarde en het neocalvinisme

Meer dan een eeuw later speelt het verbond ook een belangrijke rol bij Herman Bavinck en Abraham Kuyper, bekende vertegenwoordigers van het neocalvinisme. Zo vertrekt Kuyper in

¹⁹¹ Calvijn, *Institutie*, deel I, 187-188.

¹⁹² Calvijn, *Institutie*, deel II, 481-482.

¹⁹³ Gijs van den Brink & Cornelis van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012), 288-289.

¹⁹⁴ De systematische verdeling van verbonden is tegenwoordig minder gangbaar, maar heeft wel een grote rol gespeeld binnen de gereformeerde traditie. Zie voor een kritische beschouwing van het werkverbond bijv. Burger, "Theology without a Covenant of Works," 325-348.

zijn Gemene Gratie vanuit Gods verbond met Noach¹⁹⁵ en duidt Bavinck dit verbond als het verbond van Gods geduld.

6.3.1 Kuiper

Voor Abraham Kuiper was het verbond dat God sloot met Noach belangrijk. Daarbij is het volgens Ernst Conradie bijzonder hoe vaak Kuiper refereert aan dieren, planten en andere niet-menselijke natuurfenomenen. Volgens Conradie is het anachronistisch om Kuiper een milieuactivist te noemen, maar hij laat zeker een gevoel voor de impact van de industrialisatie zien en zeker is het toenemende materialisme als een zorgelijk fenomeen aanwezig in zijn werk.¹⁹⁶ Centraal staan bij Kuiper schepping en herschepping. Daarbij gaat het niet alleen om de uitverkorenen, of de mensheid *an sich*, maar de hele kosmos. De natuur is daarbij in Kuipers begrip de geschapen orde zoals God die geschapen heeft en hoe die verstoord werd door de val, maar ook door de genade van God in stand werd gehouden.

Daarom is er geen dualistisch verstaan mogelijk, waarbij het natuurlijke leven los wordt gehaald van het leven uit genade. De genade van God is onlosmakelijk verbonden met de natuur. Genade is niet alleen de vergeving van zonden en de menselijke verzoening met God. Dat zou namelijk geen enkele invloed hebben op de natuur. Genade gaat ook over de verlossing van de schepping en die rijkdom wordt het best op waarde geschat wanneer er oog is voor de wortels van de genade, die in de natuurlijke wereld liggen.¹⁹⁷ Daarbij heeft Kuiper net als Bavinck aandacht voor het verschil tussen Genesis 6 vers 5 en Genesis 8 vers 21, dat voor de zondvloed alles wat de mens in zijn hart bedacht alleen maar slecht was en daarna minder scherp wordt opgeschreven.¹⁹⁸

6.3.2 Bavinck

Volgens Bavinck staat het verbond dat God sluit met de aarde dicht bij het genadeverbond ondanks dat het niet identiek is. Het genadeverbond omgeeft volgens hem het verbond met

¹⁹⁵ Zie: Abraham Kuiper, *Gemeene Gratie: Deel I: Het geschiedkundig gedeelte* (Leiden: Donner, 1902).

¹⁹⁶ Ernst M. Conradie, "Creation and Salvation: Revisiting Kuiper's Notion of Common Grace," in *Creation and Salvation: Dialogue on Abraham Kuiper's Legacy for Contemporary Ecotheology*, ed. Ernst M. Conradie (Leiden: Brill, 2011), 98.

¹⁹⁷ Conradie, "Creation and Salvation," 124-128.

¹⁹⁸ Jochem Douma, *Algemene Genade: Uiteenzetting, vergelijking en beoordeling van de opvattingen van A. Kuiper, K. Schilder en Joh. Calvijn over 'algemene genade'* 2^e druk (Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1974), 19-20.

Noach.¹⁹⁹ Het verschil zit volgens Bavinck in de grond waarop het verbond gesloten wordt. Die vindt hij in Genesis 8 vers 21. Daarmee wil God zeggen dat Hij weet wat Hij van de mens kan verwachten. Als de mens aan zijn lot werd overgelaten zou hij door zijn zonde God elke keer er toe bewegen om opnieuw de aarde te vernietigen. Dat wil God niet en daarom legt Hij de mens en de schepping in onveranderlijke ordeningen vast. Hij beperkt en toomt in door middel van het verbond. In de ruimere zin vloeit het voort uit Gods genade. Want het rust op de constatering van God dat de mens van zijn jeugd af aan slechte gedachtes heeft.

Daarom is het geen genadeverbond, omdat het een beteugelen van het kwaad is. Daarin verschilt Bavinck van Kuiper. Volgens Bavinck herstelt het verbond de scheppingszegen en de heerschappij over de dieren en verbiedt het de doodslag. Dat verandert de grondslag onder het menselijke leven en dat van de schepping. Het ligt niet meer vast in een scheppingsdaad en in de scheppingsordinantie van God, maar het ontvangt nu zijn grondslag in een nieuwe bijzondere daad van Gods barmhartigheid. Daardoor is God niet alleen meer verplicht om de mens leven en bestaan te schenken, maar verplicht Hij zichzelf om de schepping ondanks haar val en opstand in stand te houden. Het berust niet langer op wilsbesluit, maar op een bondsplicht. God is het door dit verbond aan zichzelf verschuldigd de wereld in haar bestaan te handhaven. Dit leidt tot een andere orde van zaken. De geweldige natuurkrachten van voor en tijdens de zondvloed zijn beteugeld.²⁰⁰

6.4 Gods verbond met de aarde en de gereformeerde theologie van de 21^e eeuw

Als voorbeeld van gereformeerde verbondstheologie in de 21^e eeuw gebruik ik Michael Horton. In 2006 schreef hij een introductie op de verbondstheologie. Het is een toegankelijk werk waarin hij de lezer meeneemt in de verbondstheologie. In het 200 pagina's tellende boek, verwijst Horton naar Gods verbond met de aarde als het verbond met Noach en verbindt hij dit verbond met de algemene genade. Volgens Horton is het verbond met Noach als een nieuwe schepping, waarbij God belooft dat Hij de schepping in z'n natuurlijke processen zal handhaven ondanks de menselijke verdorvenheid. Opvallend is de sterke focus van Horton op het heil van de mensen. Zelfs wanneer hij Gods verbond met de aarde als een vredesverbond met de hele schepping duidt, blijft de focus op het heil van de mensen liggen: "It is a peace treaty with the

¹⁹⁹ Herman Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, deel III, 2^e herziene en vermeerderde druk (Kampen: Kok, 1906), 198, 206.

²⁰⁰ Herman Bavinck, *Magnalia Dei: Onderwijzing in de christelijke religie naar gereformeerde belijdenis* (Kampen: Kok, 1909), 38-40.

whole creation. We will not find here, however, a promise to redeem sinners or to reconcile them to him through the gift of his Messiah. This is a unilateral oath that does not depend on what humans do, but it is not redemptive. It is a promise to uphold creation in its natural order, not to release it from sin and death.”²⁰¹

Een ander voorbeeld dat ik wil noemen is het in 2020 verschenen boek *Covenant theology: biblical, theological, and historical perspectives*. Van de 29 hoofdstukken is één hoofdstuk gewijd aan Gods verbond met de aarde. In dat hoofdstuk zegt Miles Van Pelt dat God in zijn verbond met de aarde belooft om de aarde te onderhouden tot het laatste oordeel: “It is a covenant of preservation until final judgment. It is not a covenant that provides salvation from that judgment.”²⁰² Volgens hem is de geldigheid en dus de reikwijdte van Gods verbond met de aarde in principe beperkt tot in de eschatologische crisis die de wereld tot zijn einde zal brengen. Tot die tijd bevindt de aarde zich in een tijdperk van algemene genade, waarin zowel de uitverkorenen als de niet-uitverkorenen genieten van de stabiliteit die de natuurlijke wereldorde biedt. Volgens Van Pelt vereist Gods verbond met de aarde geen menselijke gehoorzaamheid om er van te kunnen genieten. “Rather, it exists because of human disobedience and provides the foundation for the world-wide proclamation of the gospel in the present age.”²⁰³ Voor een artikel dat in 2020 verschenen is, getuigt het volgens mij van weinig gevoeligheid voor de huidige ecologische vraagstukken en laat het een ontzettend op de mens gefocust begrip van Gods verbond met de aarde zien.

Vanuit een andere hoek schreef de Schotse theoloog David Fergusson dat christenen zich steeds bewuster worden van de menselijke lichamelijkheid en de wijze waarop dit verbonden is met andere levende wezens. Dat is volgens hem een ontwikkeling die goed past binnen een wereld die door God wordt onderhouden. Daarbij is de mensheid niet te isoleren en af te scheiden van de medeschepselen met wie de mensen tot op de spirituele laag verbonden zijn.²⁰⁴

²⁰¹ Michael Horton, *God of promise: introducing covenant theology* (Grand Rapids: Baker Books, 2006), 113-114.

²⁰² Miles V. Van Pelt, “The Noahic Covenant of the Covenant of Grace,” in *Covenant Theology: Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, ed. Guy Prentiss Waters, J. Nicholas Reid & John R. Muether (Wheaton: Crossway, 2020), 127.

²⁰³ Van Pelt, “The Noahic Covenant,” 129 & 132.

²⁰⁴ David Fergusson, *Creation* (Grand Rapids: Eerdmans, 2014), p.98-99.

6.5 Conclusie

Binnen de gereformeerde traditie is het verbond tussen God en mensen een wezenlijk element van de geloofsleer. Daar klinkt Gods verbond met de aarde zoals we dat terugvinden in het zondvloedverhaal op verschillende manieren in door. Calvijn legde daarbij het accent op de mildheid van God, waarmee Hij de schepping tot beschikking van de mens stelt. Daarbij staat het volgens Calvijn ten dienste van het heil. Het heil lijkt daarbij gefocust op de mensheid. In de gereformeerde traditie heeft het verbond zich na de Reformatie ontwikkeld in een systeem van drie verbonden, het werk-, genade- en verlossingsverbond. Deze driedeling wordt tegenwoordig steeds minder gehandhaafd. Binnen die driedeling ligt misschien nog wel meer de focus op het menselijke heil dan bij Calvijn al het geval was.

Binnen het neocalvinisme wordt Gods verbond met de aarde door Bavinck geduid als herstel van de scheppingszegen en scheppingsorde, waarmee het de grondslag onder het menselijke leven verandert doordat ze vast ligt in een bijzondere daad van Gods barmhartigheid. Op een vergelijkbare wijze met iets andere nuances is ook bij Kuiper de genade van God onlosmakelijk verbonden met de natuur. Genade is niet alleen de vergeving van zonden en de menselijke verzoening met God. Dat zou namelijk geen enkele invloed hebben op de natuur. Genade gaat ook over de verlossing van de schepping, die reikhalzend uitzielt.²⁰⁵ Daarmee heeft de niet-menselijke schepping een plaats in de verbondstheologie.

Bij hedendaagse presbyteriaanse theologen lijkt dit minder nadrukkelijk aan de orde te zijn. Daar ligt de focus nog sterker op het menselijke heil. De schepping lijkt daarbij meer decor te zijn van Gods heilwerk dan te delen in de verlossing. De vraag is of daarmee recht gedaan wordt aan Gods verbond met de aarde. De theologische gedachte dat God ondanks de zonde verder gaat met de hele schepping en zichzelf verbindt aan de hele schepping door middel van het verbond biedt genoeg aanknopingen voor ecotheologische doordenking. Daarin is binnen de gereformeerde traditie werk aan de winkel, omdat er een tendens lijkt te zijn die steeds sterker focust op het menselijke heil zonder dat de niet-menselijke wereld daarin deelt of zelfs maar een plaats krijgt.

²⁰⁵ Vgl. Romeinen 8:18-30.

7. Gereformeerde verbonds-ecothologie

De tendens binnen de gereformeerde traditie waarbij de verbondstheologie steeds meer focust op het persoonlijke menselijke heil vraagt om nieuwe doordenking, vooral tegen de achtergrond van onze huidige ecologische crisis. De volgende deelvraag is daarbij van belang: *hoe kan een exegetische en Bijbels-theologische visie op Gods verbond met de aarde bijdragen aan een gereformeerde verbondsleer in de context van de ecologische crisis?* In dit hoofdstuk wil ik die vraag proberen te beantwoorden. In het beantwoorden van deze deelvraag, neem ik ook de volgende deelvraag mee: *Welke verantwoordelijkheid heeft de mens vanuit het verbond dat God sluit met de schepping in het zondvloedverhaal?* Deze deelvraag overlapt dermate, dat de beantwoording van beide deelvragen heel goed samen te nemen is in één hoofdstuk. In de gereformeerde verbondstheologie ligt een sterke focus op het persoonlijke heil. In het neocalvinisme is daarbij een verbreding te zien, waarbij het genadeverbond nadrukkelijker wordt ingebed in de algemene genade.²⁰⁶ Desondanks bleef de nadruk op het heil van de mens liggen. Daarom komt in het zoeken naar de bijdrage vanuit een exegetische en Bijbels-theologische visie op Gods verbond met de aarde, vanzelf de menselijke verantwoordelijkheid tegenover de schepping ter sprake.

7.1 Op zoek naar Bijbels-theologische verbonds-ecothologie vanuit een gereformeerd perspectief

De exegese van het zondvloedverhaal leverde een aantal inzichten op, zie daarvoor paragraaf 4.6. In het verbond dat God met de aarde sluit, zijn alle levende wezens onderdeel van Gods verbond. Het verbond wordt gesloten nadat God zijn schepping heeft verwoest en gereinigt met water van de vloed. Door de vloed heen heeft God door middel van een verbond met Noach de toekomst van de hele aarde bewaard. Hiermee heeft God laten zien dat Hij door het oordeel van de vloed heen het voortbestaan van de hele schepping, inclusief mensen en dieren op het oog heeft. Tegelijkertijd laat de geschiedenis opnieuw zien dat het een hele grote uitdaging blijft om ons niet tot andere levende wezens te verhouden alsof we God zelf zijn. De uitdaging is om ons als medeschepselen tot dieren en de rest van de schepping te verhouden. Tegelijkertijd is het wel van belang om een goede balans te behouden, omdat God niet voor niets de structuren instelde waarbij Hij zowel mens en dier een plaats met grenzen toeweest.²⁰⁷ Daarbij is het

²⁰⁶ Zie paragraaf 6.3.

²⁰⁷ Norman Wirzba, *The Paradise of God: Renewing Religion in an Ecological Age* (New York: Oxford University Press, 2003), 34.

ontkennen van de eigen macht of de macht die in de rest van de schepping huist eentje met grote gevolgen.²⁰⁸

Een belangrijk element van de gereformeerde verbondstheologie is de aandacht die gevraagd wordt voor zonde en gebrokenheid als probleem van het bestaan. Volgens Conradie wordt het binnen onze traditie als een oplosbaar probleem gezien en draait de verbondstheologie daar om. Gods verbond met de aarde laat zien dat God de initiatiefnemer van de oplossing is, juist ook richting de hele schepping op grond van zijn verbond met de schepping. Tegelijkertijd is ondanks de oplossing nog steeds overal de gebrokenheid aanwezig. Conradie is daarbij van mening dat het kwaad waaronder de schepping lijdt, geworteld is in de menselijke zonde.²⁰⁹ Dat is een ontzettend belangrijke constatering.

Zo'n uitspraak zegt in principe iets over de wortels van de ecologische problemen waarmee we in onze tijd worden geconfronteerd. De bron van het probleem is niet God zelf, zijn schepping, de natuur zoals we die kennen en de evolutie daarvan, of de kwetsbaarheid van ecosystemen. Het probleem is het menselijke gedrag. Dat gedrag heeft een zondige aard, waardoor niet alleen de mensheid, maar ook de schepping lijdt. En dat zondige gedrag is iets dat in Christus opgelost wordt door God. Dit is een bevrijdende gedachte die misschien te goed om waar te zijn lijkt, gezien de grote schaal en snelheid waarmee de aarde verwoest wordt.

Een wezenlijke vraag die Richard Bauckham hierbij stelt is of de natuur ook van zichzelf kwaad bevat dat niet het gevolg is van menselijk gedrag. Vooral in een wereldbeeld van christenen dat gekleurd is door bijvoorbeeld de evolutietheorie, is het veel minder vanzelfsprekend dat het kwaad pas via de zondeval in de schepping terecht kwam. In het wereldbeeld sluipt langzaam het idee dat de natuur, al voordat de mensheid überhaupt bestond, een wrede component in zich had.²¹⁰ Het is een belangrijke vraag die in het ontwikkelen van een gereformeerde verbondsecotheologie zonder meer een plaats zou moeten krijgen. Juist op dit aspect kan Gods verbond met de aarde een belangrijke rol spelen, omdat ze dichterbij de huidige realiteit staat dan het scheppingsverhaal. De structuren die God instelt, met de onderlinge verhoudingen die niet zonder geweld zijn, liggen dichterbij onze leefwereld dan de leeuw die naast het lam ligt.

²⁰⁸ Van Urk, "Een treetje lager?," 87.

²⁰⁹ Ernst M. Conradie, *The Earth in God's Economy: Creation, Salvation and Consummation in Ecological Perspective* (Wenen: Lit Verlag, 2015), 10.

²¹⁰ Bauckham, *Bible and Ecology*, 160-161.

7.2 Gereformeerde verbonds-ecothologie tussen schepping, verlossing en vervulling

In de doordenking van de betekenis van het verbond tegen de achtergrond van de ecologische crisis draag Conradie een bruikbaar concept aan. In zijn boek *The Earth in God's Economy* vraagt Conradie aandacht voor het verhaal van Gods huishouden. Hierbij schetst hij aan de hand van zeven hoofdstukken hoe Gods verhaal met de wereld ingericht is. Het meest interessant daarbij is dat hij spreekt over de drie belangrijkste hoofdstukken in Gods huishouden: Gods doorgaande scheppen, de verlossing in Christus en de uiteindelijke eschatologische vervulling van de wereld. Deze drie klinken al snel als chronologische hoofdstukken in het verhaal van God en de wereld. Hoewel dat het ook zeer zeker kan zijn, is dat slechts één kant van de medaille. Het is vooral relevant om deze hoofdstukken te gebruiken om Gods verhaal te structureren. Uiteindelijk zijn het geen statische elementen, maar doorgaande processen. God is niet een deïstische schepper, Hij scheidt nog steeds actief in onze tijd. Hij is geen verlosser van het verleden, hij doet dat elke dag opnieuw, Hij is niet de vervuller van ooit, ook nu vervult Hij.²¹¹

Met betrekking tot de gereformeerde verbondstheologie zijn dat wezenlijke elementen om mee te nemen. Schepping, verlossing en vervulling zijn geen statische elementen, maar handelingen van God die hand in hand gaan. Zo is de Geest bijvoorbeeld zowel het middel om een vernieuwing van de schepping op gang te brengen als een essentiële stap in het vestigen van gerechtigheid. De schepping is niet iets dat noodzakelijkerwijs in het verleden is geëindigd. Het veel meer een voortdurende sfeer van Gods werk en het is dus precies waar we zijn Geest zouden kunnen verwachten die vernieuwing en gerechtigheid teweegbrengt. Het is essentieel om aan het onderhoud en de vernieuwing van de schepping te denken in het licht van de Geest van God en in samenhang met het Woord van God.²¹²

Binnen de gereformeerde verbondstheologie heeft Gods heilshistorische verhaal zich gevormd rondom de soteriologische as. Desondanks is het verhaal van God niet slechts een soteriologisch verhaal. Gods verhaal is het verhaal van schepping, verlossing en vervulling, maar niet perse in die volgorde. Hoe we Gods verhaal structureren en uitwerken maakt verschil voor onze

²¹¹ Conradie, *The Earth in God's Economy*, 247-302.

²¹² David G. Firth, "The Spirit and the Renewal of Creation: An Old Testament Perspective," in *As Long as the Earth Endures: The Bible, Creation and the Environment*, ed. Jonathan A. Moo & Robin Routledge (Nottingham: Apollos, 2014), 123-124

ecotheologische visie. Het maakt nogal verschil of we spreken van vervanging van de schepping door een nieuwe schepping die niet onderworpen is aan de huidige problemen, of van een restauratie van de huidige schepping. Of dat we spreken van verheffing van de huidige aarde, of recycling van de schepping met een continuering van de evolutionaire processen. De verschillen tussen de uitersten zijn groot en bijna niet te verenigen. Daarom is het en blijft het een zoeken naar een theologisch antwoord op ecologische vraagstukken.²¹³

In het verhaal van God speelt daarbij ook het geweld een rol. Want in Gods heilshistorische verhaal dat opgebouwd is uit schepping, verlossing en vervulling, speelt het oordeel van God en de straf op zonde een rol. Zo laat God vanwege het verderven van de menselijke levensweg doormiddel van de zondvloed de *tohu wabohu* terugkeren over de aarde. Het geweld dat God zelf daarbij gebruikt is een nieuwe stap in de manier waarop zegen en vloek worden uitgewerkt in de schepping. Daarbij functioneert het verbond met de aarde vooral om de chaos in toom te houden.²¹⁴ God belooft daarbij in zijn verbond met de aarde dat hij nooit weer de aarde zal vervloeken. Daarin is Gods manier van omgaan met de aarde veranderd na het zondvloedverhaal.²¹⁵ Hij belooft dat de aarde niet weer overgeleverd wordt aan de *tohu wabohu*. Daarin ligt de eschatologische spits dat God opnieuw werkt aan het doel dat Hij heeft met de schepping. De hoop die daarin ligt is dat God uiteindelijk de overwinning behaalt over de chaos.²¹⁶

Het vervloeken van de aarde door God is niet alleen straf op de zonde, het illustreert ook een belemmering van het goddelijke doel dat in de schepping lag en nog steeds ligt. Dat is het doel dat vooral de rol van de mensheid aan gaat. Daarom gaat het verder dan wat agrarische moeilijkheden, het omvat ook natuurrampen in het algemeen.²¹⁷ Hierin klinkt het zuchten van de schepping door. De eschatologische verwachting is dat de hele schepping zal antwoorden op Gods redding waarbij de paradijselijke intentie van Gods schepping wordt hersteld tot een volmaakte vervulling van Gods belofte.²¹⁸

²¹³ Conradie, *The Earth in God's Economy*, 273-287.

²¹⁴ Van Bekkum, "Violence in the Flood Narrative," 78-79.

²¹⁵ Routledge, "Cursing and Chaos," 85.

²¹⁶ Vgl. Douglas J. Moo, "Nature in the New Creation," *Journal of the Evangelical Theological Society* 49.3, (2006): 449-488, & Jonathan A. Moo, "Continuity, Discontinuity, and Hope: The Contribution of New Testament Eschatology to a Distinctively Christian Environmental Ethos," *Tyndale Bulletin* 61.1, (2010): 21-44.

²¹⁷ Routledge, "Cursing and Chaos," 90-91.

²¹⁸ Dumbrell, *Covenant and Creation*, 194-197.

Ondertussen zucht de hele schepping. Dit is een zuchten richting God, vanuit de schepping. De oorzaak hiervan zoekt de Bijbel bij de mens. Het laat zien dat het menselijke kwaad ecologische gevolgen heeft. Want God heeft de mens en de natuur in een natuurlijke orde geplaatst. Maar het is de mens die de storende factor in de harmonie van de aarde is.²¹⁹ Het geweld dat God gebruikt om de goddelijke intentie die in de schepping ligt te herstellen, laat geen medelijden met de slachtoffers zien. Het is geweld dat de mogelijkheid creëert voor een nieuw begin. Het biedt de mogelijkheid om helemaal opnieuw te beginnen, wat ontzettend moeilijk is vanwege de koppige natuur van de mensheid. De betrokkenheid van God met de mensheid en de schepping leidt er toe dat Hij een weg zoekt uit de impasse, eentje die leidt naar het doel van de schepping.²²⁰

Een doordenking vanuit Gods verbond met de aarde kan hier van betekenis zijn, juist door haar nadruk op zonde en genade. Daarmee legt ze nadruk op de rol die de mens speelt bij de ecologische problemen. Daarbij is het scheppende werk van God te verbinden met het verlossende werk en wordt het een doorgaand proces waarin Gods liefde en vrede zich steeds nadrukkelijker kan uitwerken. De redding en verlossing is dan geen toegevoegd element aan de schepping dat pas in gang werd gezet op het moment dat de schepping vastliep. Het is een doorgaande inspanning van God om de schepping naar de oorspronkelijke intentie te herstellen, juist daar waar de intentie niet meer zichtbaar is. God is daarbij een God van het verbond, die ons bedacht heeft en met ons werkt om perfectie van de schepping te realiseren.²²¹

7.3 Op zoek naar een gereformeerde eco-theologische levenshouding

Diezelfde God presenteert zich in het zondvloedverhaal als de dienaar van de mensen en dieren. In Gods reddingsplan is de mens de dienaar van de dieren. Meestal gaan we heel snel voorbij aan de tijd die Noach in de ark verbleef, maar 120 dagen lang verzorgde hij alle dieren.²²² Volgens Norman Wirzba schuilt daarin zelfs de rechtvaardigheid van Noach, net als God de schepper nam hij het onderhoud van de hele schepping op zich.²²³ Deze samenwerking tussen God en Noach is essentieel in hoe Gods verbond met de aarde tot stand komt. Zonder Noach

²¹⁹ Bauckham, *Bible and Ecology*, 92-95.

²²⁰ Van Bekkum, "Violence in the Flood Narrative," 80-81.

²²¹ Wirzba, *The Paradise of God*, 18-22.

²²² Ook Calvijn noemt dit aspect van het zondvloedverhaal. Volgens hem is er weinig onaangener dan zo'n tien maanden in een drijvend graf opgesloten te zitten, ondergedompeld in de uitwerpselen van dieren. Vgl. Calvijn, *Institutie Deel I*, 428.

²²³ Wirzba, *The Paradise of God*, 33.

was er geen behoud. In tegenstelling tot zijn gewelddadige tijdgenoten is hij een rechtvaardig man die de levende wezens liever behoudt dan verwoest.²²⁴ Maar zonder God waren de dieren niet twee aan twee bij Noach in de ark gekomen. Zo maakte God het voor Noach mogelijk om de schepping te redden.²²⁵

Als christenen in de 21^e eeuw, kunnen we God dan minder aanbieden dan dat met betrekking tot de dieren die Hij aan ons heeft toevertrouwd?²²⁶ Vanuit de gereformeerde verbondstheologie moeten we misschien nog wel veel meer doen dan dat. Omdat de aarde deelt in de zonde vanwege de menselijke manier van leven, is het tijd om de zonde te belijden en vanuit Gods vergeving te werken aan herstel en verzoening. Als we dat niet doen, is het onmogelijk om van verwoesting gered te worden, omdat de menselijke manier van leven de kern van het probleem is.²²⁷ Want zowel in situaties van zonde als bevrijding, is het menselijke handelen ingebed in de natuur en werkt het door in de hele geloofsgemeenschap inclusief de natuur. Daarbij kondigden bijvoorbeeld de profeten een verlossing aan die de mensen en de natuur samen doet herleven.²²⁸ En als God het zwakke, het verlorene en het kwetsbare verkiest, is het dan niet aan ons om geraakt te worden door en te zorgen voor de vele hedendaagse slachtoffers van klimaatverandering en aantasting van het milieu?²²⁹

Want als christenen zijn we onderdeel van Gods koninkrijk onderweg naar zijn koninkrijk. De schepping is daar onderdeel van. God heeft de aarde geschapen als een plaats waar de mens samen met de dieren en de rest van de schepping in balans en harmonie mag leven. Sandra Richter vat daarbij de Bijbelse boodschap als volgt samen:

“The earth is the Lord’s and all it contains;
you may make use of it in you need,
but you shall not abuse it in your greed.”²³⁰

²²⁴ Vgl. J. Richard Middleton, “The Image of God in Ecological Perspective,” in *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*, ed. Hillary Marlow & Mark Harris (New York: Oxford University Press, 2022), 293.

²²⁵ Johan J. Graafland en *God schiep: over dieren en rentmeesterschap* (Heerenveen: Royal Jongbloed, 2015), 75.

²²⁶ Sandra Richter stelt met betrekking tot de voedselwetten en de heilige omgang die God daarin eist van zijn volk dezelfde vraag, zie: Richter, *Stewards of Eden*, 47.

²²⁷ Conradie, *The Earth in God’s Economy*, 10.

²²⁸ Johnson, *Ask the Beasts*, 275-281.

²²⁹ Van den Brink & Van Urk, “Climate Change and God’s Work of Election,” 461.

²³⁰ Richter, *Stewards of Eden*, 108 & 110.

Natuurlijk kunnen we hier aan toevoegen en op afdingen, maar de huidige ecologische crisis is niet het resultaat van de menselijke behoefte, ze is het resultaat van hebberigheid. Het doel van het verbond is het koninkrijk van God, daarbinnen is de schepping een wezenlijk onderdeel. Daarom is onze omgang met de schepping onderdeel van hoe we discipelschap invullen. Dus hoe we leven als kinderen van God wordt ook zichtbaar in hoe we omgaan met de schepping. Daarbij vraagt het ‘nog niet’ van Gods koninkrijk om een ‘reeds’ aanwezige betrokkenheid op de schepping onder christenen.²³¹ Dat betekent niet dat we de handen van de natuur aftrekken. We zijn onderdeel van de ecosystemen en het vraagt een verantwoordelijke omgang. Daarom moet onze manier van leven niet corrupt zijn net als in de dagen voor de zondvloed. Het is geen oproep om zozeer te stoppen met het kappen van bomen, want Noach heeft waarschijnlijk een heel bos om moeten kappen om de ark te bouwen, wel is het een oproep voor een verantwoord onderhoud van de schepping.²³² Want zoals Vitor Westhelle zo mooi schrijft: “In all the ways we change nature and nature changes us, the only two options are to be ‘metabolic’ or ‘diabolic’.”²³³ Kortom, ecologische neutraliteit bestaat niet.

7.4 Conclusie

Het doel van dit hoofdstuk was om voorzichtig te zoeken naar een doordinking van de gereformeerde verbondstheologie vanuit exegetische en Bijbels-theologische waarnemingen. Aan de hand daarvan heb ik geprobeerd om door middel van enkele eenvoudige pennenstreken een aanzet te geven voor een gereformeerde verbonds-ecothologie. Daarbij is de aandacht voor de zonde belangrijk, maar ook Gods heilsplan dat hier een duidelijke oplossing voor biedt. Door het participeren in Christus deelt niet alleen de mens in het heil, maar ook de hele schepping. Dat speelt zich nadrukkelijk af vanuit het idee dat Gods verhaal met de aarde opgebouwd is rondom schepping, verlossing en vervulling. Dit zijn geen statische gegevens. Het is een dynamisch proces, waar Gods verbond met de aarde ter inspiratie kan dienen. Van daaruit ontstaat er een levenshouding die niet uitgaat van ecologische neutraliteit. Binnen de structuren die God gegeven heeft, is het aan de mens om goed voor de natuur te zorgen, zoals God dat doet, met als voorbeeld het behoud van de hele schepping door middel van Noachs ark.

²³¹ Douglas J. Moo, “Nature in the New Creation: New Testament Eschatology and the Environment,” *Journal of the Evangelical Theological Society* 49, nr. 3 (2006): 484.

²³² Waltke & Fredricks, *Genesis: a Commentary*, 156.

²³³ Vitor Westhelle, “Creation Motifs in the Search for a Vital Space: A Latin American Perspective”, in *Lift Every Voice: Constructing Christian Theologies from the Underside*, ed. Susan Brooks Thistlethwaite & Mary Potter Engel (Maryknoll: Orbis Books, 1998), 156.

8. Conclusie

In dit onderzoek stond de volgende onderzoeksvraag centraal: *wat is de draagwijdte van Gods verbond met de aarde in het zondvloedverhaal (Genesis 6-9) gelezen tegen de achtergrond van de gereformeerde traditie met het oog op de ecologische crisis in de 21^e eeuw?* Door middel van dit onderzoek hoop ik aanzet gegeven te hebben tot een verdere doordenking van deze thematiek.

De huidige ecologische crisis bevraagt de gereformeerde verbondstheologie op een geheel nieuwe wijze. De vraag is niet eens zozeer welke rol God speelt. Veel meer ligt de nadruk in het debat op de rol en verantwoordelijkheid van de mens. Binnen de gereformeerde traditie is in een toenemende mate gefocust op het heil van de mens. Maar juist de sterke focus op de mens is problematisch. Daardoor blijft de rest van de schepping al snel buiten beschouwing en is er te weinig aandacht voor hoe God zich rechtstreeks tot de rest van de schepping verhoudt.

Het verbond dat God met Noach sluit in Genesis 9 levert misschien niet direct verrassende inzichten op, maar kan vanuit een exegetisch en Bijbels-theologisch perspectief de ecotheologische doordenking voeden. Belangrijke exegetische waarnemingen zijn dat God de mens in aanloop naar de zondvloed verantwoordelijk hield voor het verval van de schepping. De manier van leven is de oorzaak van het verderf. Het is een actieve daad van de mens. Dat God daarbij voor een vloed kiest is ontzettend heftig. Maar in eerste instantie ligt het initiatief daarvan niet bij God. In principe verwoest God de schepping die van zichzelf al verwoest is, of in elk geval op een zichzelf verwoestende koers ligt.

Desondanks neemt God het initiatief om de aarde te reinigen. Hiermee maakt Hij de schepping ongedaan, om zo een nieuwe start mogelijk te maken. Deze nieuwe start is een herschepping. Rondom deze herscheppende actie van God vormt zich een verbond. Herscheppend redt God de hele schepping, mens en dier samen in de ark en sluit Hij een verbond met het oog op de toekomst. In het verbond deelt de schepping in gelijke mate als de mens. God verbindt zich niet alleen aan mensen, maar aan de hele schepping en daarom is het Gods verbond met de aarde. Daarmee spreekt God uit dat Hij de aarde niet opnieuw door een vloed zal vernietigen.

De regenboog is het teken dat God opricht voor het verbond dat Hij met de aarde sluit. Het is voor God zelf een herinnering om niet opnieuw de aarde te laten vergaan door een zondvloed. Het drukt de betrokkenheid van God met deze aarde uit, ondanks dat God constateert dat de mens slechte bedoelingen heeft van zijn jonge dagen af. Het drukt uit dat in de ogen van God de schepping gereinigd is, terwijl het menselijke hart onveranderd blijft. Desondanks spreekt

God zijn trouw aan zijn schepping uit. Het lijkt daarom alsof de vloed God meer veranderd heeft dan de mensheid.

De betekenis van het verbond tegen de achtergrond van ecologische crises is dat God zorg draagt voor zijn hele schepping. Daarbij plaatst God mens en dier in relatie tot elkaar en wijst Hij hun grenzen toe waarbinnen zij zich kunnen bewegen in relatie tot elkaar. Het zondvloedverhaal lijkt te impliceren dat wanneer de mens zijn grenzen overschrijdt en de plaats van God in wil nemen, de rest van de schepping dat ook doet. De mens heeft daarbij de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor alle schepselen. Want de zorg waarmee God alle dieren bewaarde in de ark, laat zien hoe belangrijk de biodiversiteit voor Hem is. Daarmee is het ook een opdracht voor de mens die door Hem geschapen is naar Zijn beeld om grote zorg te dragen voor de schepping. Daarin wordt God verheerlijkt. De aarde werd namelijk niet verwoest vanwege de schepping. Het was vanwege de levende wezens die hun levensweg verdierven.

Gods verbond met de schepping vertoont onmiskenbaar overeenkomsten met het scheppingsverhaal. In de in Genesis volgende verbonden is een duidelijke versmalling zichtbaar die zich focust op het volk Israël. Desondanks blijft de inclusie dat het verbond tot heil van de volken is aanwezig. De concrete inclusie van de schepping in Gods verbonden is na Gods verbond met Noach afwezig. Pas in de profeten klinkt de schepping weer explicieter mee, vooral vanuit een eschatologisch perspectief. In Christus sluit God in de geest van de oudtestamentische verbonden een verbond met de hele aarde onderweg naar een eschatologie van een vernieuwde schepping. Het valt op dat het verbond meestal wordt opgericht in een min of meer vastgelopen situatie, waaruit God redding belooft of bewerkstelligt, met een belofte voor de toekomst ter vervulling. Het speelt zich dus af in relatie tot het scheppende, verlossende en vervullende heilswerk van God.

De exegetische waarnemingen vanuit het zondvloedverhaal en meer specifiek vanuit Gods verbond met de aarde geven een aanzet tot verdere doordenking van de gereformeerde verbonds-ecothologie. Daarbij is de aandacht voor de zonde belangrijk, maar ook Gods heilsplan dat hier een duidelijke oplossing voor biedt. Door het participeren in Christus deelt niet alleen de mens in het heil, maar ook de hele schepping. Dat speelt zich nadrukkelijk af vanuit het idee dat Gods verhaal met de aarde opgebouwd is rondom schepping, verlossing en vervulling. Dit zijn geen statische gegevens. Het is een dynamisch proces, waar Gods verbond met de aarde ter inspiratie kan dienen. Van daaruit ontstaat er een levenshouding die niet uitgaat

van ecologische neutraliteit. Binnen de structuren die God gegeven heeft, is het aan de mens om goed voor de natuur te zorgen, zoals God dat doet.

Dit alles gezegd hebbende, leidt mijn onderzoek tot de conclusie dat de draagwijdte van Gods verbond met de aarde immens is. De hele schepping deelt in het verbond dat God sluit met de aarde in het zondvloedverhaal. Tegen de achtergrond van de gereformeerde traditie is deze immense draagwijdte van wezenlijk belang. In het licht van een toenemende focus op het individuele heil van de mens, spoort het zondvloedverhaal aan om het heil van de schepping opnieuw een plaats te geven in onze verbondstheologie. Het stelt ons in staat om een gereformeerde verbonds-ecothologie te ontwikkelen, tot heil van de hele schepping, waarbij schepping, verlossing en vervulling het domein zijn waarbinnen Gods liefde en licht tot rijkdom van alles en iedereen mag klinken.

*I don't know what I expect to happen,
a rabbit from a hat, the clock to turn it all back,
the damage done and it feel no easier then when it started.
I hate to hear that time will make all my anger lighter,
it's hard just to hear the name
you say that you've been workin' on it,
I know but I still feel the same,
I know but I still feel the same way...*

(Joshua James – Broken Tongue)

9. Bibliografie

Albertz, Rainer, *A History Of Israelite Religion in the Old Testament Period*. Louisville: Westminster/John Knox Press, 1994.

Arnold, Bill T., "The Genesis Narratives," in *Ancient Israel's History: An Introduction to Issues and Sources*, edited by Bill T. Arnold & Richard S. Hess, 23-45. Grand Rapids: Baker Academic, 2014.

Arnold, Bill T., *Genesis The New Cambridge Bible Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Bauckham, Richard, *Bible and Ecology: Rediscovering the Community of Creation*. London: Darton, Longman & Todd, 2010.

Bavinck, Herman, *Gereformeerde Dogmatiek*, deel III, 2^e herziene en vermeerderde druk. Kampen: Kok, 1906.

Bavinck, Herman, *Magnalia Dei: Onderwijzing in de christelijke religie naar gereformeerde belijdenis*. Kampen: Kok, 1909.

Bekkum, Koert van, "Violence in the Flood Narrative: Tekst and Reception," in *Violence in the Hebrew Bible: Between Text and Reception*, edited by Jacques van Ruiten & Koert van Bekkum 68-77. Leiden: Brill, 2020.

Bouma-Prediger, Steven, *For the Beauty of the Earth: A Christian Vision for Creation Care*. Grand Rapids: Baker Academic, 2001.

Brink, Gijs van den, & Cornelis van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2012.

Brink, Gijsbert van den, & Eva van Urk, "Climate Change and God's Work of Election," in *T&T Clark Handbook of Christian Theology and Climate Change*, edited by Ernst. M. Conradie & Hilda. P. Koster, 451-461. London: Bloomsbury T&T Clark, 2020.

Burger, Hans, "The Story of God's Covenants: A Biblical-Theological Investigation with Systematic Consequences," *Calvin Theological Journal* 54.2 (2019): 267-299.

Burger, Hans, "Theology Without a Covenant of Works; a Thought Experiment," in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-*

Theological Perspectives, edited by Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder, 325-348. Leiden: Brill, 2022.

Calvijn, Johannes, *Institutie: of onderwijzing in den christelijken godsdienst*, deel I vert. Cornelis A. de Niet. Houten: Den Hertog, 2009.

Calvijn, Johannes, *Institutie: of onderwijzing in den christelijken godsdienst*, deel II vert. Cornelis A. de Niet. Houten: Den Hertog, 2009.

Carr, David M., "Rethinking the Materiality of Biblical Texts: From Source, Tradition and Redaction to a Scroll Approach," *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 132, no. 4 (2020): 594-621.

Carr, David M., *Reading the Fractures of Genesis: Historical and Literary Approaches*. Louisville: Westminster John Knox, 1996.

Cassuto, Umberto, *From Noah to Abraham, a Commentary on the Book of Genesis*, vertaald door Israël Abrahams. Jerusalem: Magnes Press, Hebrew University, 1961.

Conradie, Ernst M. & Hilda P. Koster, ed., *T&T Clark Handbook of Christian Theology and Climate Change*. London: Bloomsbury T&T Clark, 2020.

Conradie, Ernst M., *Creation and Salvation: Dialogue on Abraham Kuyper's Legacy for Contemporary Ecotheology*. Leiden: Brill, 2011.

Conradie, Ernst M., "Creation and Salvation: Revisiting Kuyper's Notion of Common Grace," in *Creation and Salvation: Dialogue on Abraham Kuyper's Legacy for Contemporary Ecotheology*, edited by Ernst M. Conradie, 95-135. Leiden: Brill, 2011.

Conradie, Ernst M., *The Earth in God's Economy: Creation, Salvation and Consummation in Ecological Perspective*. Wenen: LIT Verlag, 2015.

Cotter, David W., *Genesis*, Berit Olam: Studies in Hebrew Narrative & Poetry. Collegeville: Liturgical Press, 2003.

Dam, Cornelis van, "שָׁחַת (# 8845)," in *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* vol. 4, edited by Willem VanGemeren, 92-93. Grand Rapids: Zondervan, 1997.

David Fergusson, *Creation* (Grand Rapids: Eerdmans, 2014),

Deane-Drummond, Celia E., *Eco-Theology*. Londen: Darton, Longman & Todd Ltd: 2008.

Dekker, Jaap, "What Does David Have To Do With It? The Promise of a New Covenant in the Book of Isaiah," in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives*, edited by Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder, 101-123. Leiden: Brill, 2022.

Douma, Jochem, *Algemene Genade: Uiteenzetting, vergelijking en beoordeling van de opvattingen van A. Kuyper, K. Schilder en Joh. Calvijn over 'algemene genade'* 2^e druk. Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1974.

Dumbrell, William J., *Covenant & Creation: An Old Testament Covenantal Theology*, Exeter: The Paternoster Press, 1984.

Firth, David G., "The Spirit and the Renewal of Creation: An Old Testament Perspective," in *As Long as the Earth Endures: The Bible, Creation and the Environment*, edited by Jonathan A. Moo & Robin Routledge, 107-124. Nottingham: Apollos, 2014.

Fischer, Georg, *Genesis 1-11*, Herders Theologischer Kommentar Zum Alten Testament. Freiburg: Herder, 2018.

Graafland, Johan J., *En God schiep: over dieren en rentmeesterschap*. Heerenveen: Royal Jongbloed, 2015.

Hamilton, Victor P., *The Book Of Genesis, Chapters 1-17*, The New International Commentary On The Old Testament. Grand Rapids: Eerdmans, 1990.

Harper, Elizabeth, "It's All in the Name," in *Opening Heaven's Floodgates: The Genesis Flood Narrative, It's Context, and Reception*, edited by Jason M. Silverman, 31-56. Piscataway: Gorgias Press LLC, 2013.

Horton, Michael, *God of promise: introducing covenant theology*. Grand Rapids: Baker Books, 2006.

Houtman, Cornelis, *Inleiding op de Pentateuch*. Kampen: Kok, 1980.

Intergouvernementele Panel voor Klimaatverandering van de Verenigde Naties, "Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability," 27 februari 2022.
<https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>.

Jagersma, Hendrik, *Genesis 1:1 – 25:11 Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel*. Nijkerk: Callenbach, 1995.

Johnson, Elizabeth A., *Ask the Beasts: Darwin and the God of Love*. London: Bloomsbury Publishing, 2015.

Jouïon, Paul, & Takamitsu Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*. Roma: Pontificio istituto biblico, Gregorian & Biblical Press, 2006.

Kidwell, Jeremy H., "The Historical Roots of the Ecological Crisis." In: *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*, edited by Hillary Marlow & Mark Harris, 9-18. New York: Oxford University Press, 2022.

Koorevaar, Hendrik J., en Mart-Jan Paul, *Theologie van het Oude Testament: de blijvende boodschap van de Hebreeuwse Bijbel*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2013.

Kutsch, Ernst, "בְּרִית," in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band 1*, edited by Ernst Jenni & Claus Westermann, 339-352. München: Kaiser, 1971.

Kuyper, Abraham, *Gemeene Gratie: Deel 1: Het geschiedkundig gedeelte*. Leiden: Donner, 1902.

Kwakkel, Gert, "Berith and Covenants in the Old Testament: A Contribution to a Fruitful Cooperation of Exegesis and Systematic Theology," in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives* edited by Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder, 21-42. Leiden: Brill, 2022.

Kwakkel, Gert, "Verplichting of relatie: verbonden in Genesis: Henk de Jong en zijn visie op het verbond," in *Verrassend vertrouwd: een halve eeuw verkondiging en theologie van Henk de Jong*, edited by Jan Bouma, Freddy Gerkema & Jan Mudde, 117-130. Franeker: Van Wijnen, 2009.

Lott, David B., *Sallie Mcfague: Collected Readings*. Minneapolis: Fortress Press, 2013.

Lowery, Daniel D., *Towards a Poetics of Genesis 1-11: Reading Genesis 4:17-22 in Its Near Eastern Context*. Winona Lake: Eisenbrauns, 2013

Montfoort, Trees van, *Groene theologie*. Middelburg: Skandalon, 2019.

Moo, Douglas J., "Nature in the New Creation: New Testament Eschatology and the Environment," *Journal of the Evangelical Theological Society* 49, nr. 3 (2006): 449-488.

Moo, Douglas J., & Jonathan W. Moo, *Creation Care: A Biblical Theology of the Natural World*. Grand Rapids: Zondervan, 2018.

- Paul, Mart-Jan, & Gert van den Brink, *Bijbelcommentaar Genesis/Exodus StudieBijbel Oude Testament deel 1*. Veenendaal: Centrum voor Bijbelonderzoek, 2004.
- Pelt, Miles V. Van, "The Noahic Covenant of the Covenant of Grace," in *Covenant Theology: Biblical, Theological, and Historical Perspectives*, edited by Guy Prentiss Waters, J. Nicholas Reid & John R. Muether, 111-132. Wheaton: Crossway, 2020.
- Potok, Chaim, *Omzwervingen*. Den Haag: BZZTôH, 1992.
- Rad, Gerhard von, *Genesis, A Commentary*, The Old Testament Library. London: SCM Press, 1970.
- Rendsburg, Gary, *How the Bible Is Written*. Peabody: Hendrickson Publishers Marketing, 2019.
- Richter Sandra L., "A Biblical Theology of Creation Care: Is Environmentalism a Christian Value?" *Abury Journal* 62 (2007): 67-76.
- Richter, Sandra L., "Environmental Law in Deuteronomy: One Lens on a Biblical Theology of Creation Care." *Bulletin for Biblical Research* 20.3 (2010): 355-376.
- Richter, Sandra L., "Environmental Law: Wisdom from the Ancients." *Bulletin for Biblical Research* 24.3 (2010): 307-330.
- Richter, Sandra L., *Stewards of Eden: What Scripture Says About the Environment and Why It Matters*. Downers Grove: IVP Academic, 2020.
- Routledge, Robin, "Cursing and Chaos: The Impact of Human Sin on Creation and the Environment in the Old Testament," in *As Long as the Earth Endures: The Bible, Creation and the Environment*, edited by Jonathan A. Moo & Robin Routledge, 70-91. Nottingham: Apollos, 2014.
- Rowland, Christopher, "Ecology and Eschatology in the Second Temple Period," in *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*, edited by Hillary Marlow & Mark Harris, 299-309. New York, NY: Oxford University Press, 2022.
- Sacks, Jonathan, *Covenant & Conversation: Genesis: The Book of Beginnings*. New Milford: Toby, 2009.
- Schottroff, Willy, "זכר," in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band 1*, edited by Ernst Jenni & Claus Westermann, 507-518. München: Kaiser, 1971.

Schwarz, Baruch J., “Does Recent Scholarship’s Critique of the Documentary Hypothesis Constitute Grounds for Its Rejection?,” in *The Pentateuch: International Perspectives on Current Research*, ed. Thomas B. Dozeman, Konrad Schmid & Baruch J. Schwartz, 3-16. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

Selms, Adrianus van, *Genesis deel I, De prediking van het Oude Testament*. Nijkerk: Callenbach, 1967.

Sparks, Kenton L., “Genesis 1-11 As Ancient Historiography,” in *Genesis: History, Fiction or Neither*, edited by Charles Halton & Stanley N. Gundry, 110-139. Grand Rapids: Zondervan, 2015.

Stefan Paas, “Het Oude Testament Als Religieus Document.” *Theologia Reformata* 46, no. 4 (2003): 308-327.

Stoebe, Hans Joachim. “כְּתוּבָה,” in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band 1*, edited by Ernst Jenni & Claus Westermann, 583-587. München: Kaiser, 1971.

Toorn, Karel van der, *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel: Continuity and Change in the Forms of Religious Life*. Leiden: Brill, 1996.

Tyndale House Publishers, *NLT Study Bible*, 2nd edition. Carol Stream: Tyndale House Publishers, 2008.

Urk, Eva van, “Een treetje lager? Antropocentrisme in christelijke theologie,” in *Leven dat leven wil: Over dieren en mensen in filosofie, religie en kunst*, edited by Johan Goud & Frank G. Bosman, 83-84. Almere: Parthenon, 2020.

Vanhoozer, Kevin J., *The Drama of Doctrine: A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2005.

Versluis, Arie, “Covenant in Deuteronomy: The Relationship between the Moab, Horeb, and Patriarchal Covenants,” in *Covenant: A Vital Element of Reformed Theology: Biblical, Historical and Systematic-Theological Perspectives*, edited by Hans Burger, Gert Kwakkel & Michael Mulder, 79-100. Leiden: Brill, 2022.

Waltke, Bruce K., & Cathi J. Fredricks, *Genesis: a Commentary*. Grand Rapids: Zondervan, 2001.

Wenham, Gordon J. "Genesis 1-11 As Protohistory," in *Genesis: History, Fiction or Neither*, edited by Charles Halton & Stanley N. Gundry, 73-97. Grand Rapids: Zondervan, 2015.

Wenham, Gordon J., *Genesis 1-15*, World Biblical Commentary. Waco: Word Books, 1987.

Westhelle, Vitor, "Creation Motifs in the Search for a Vital Space: A Latin American Perspective," in *Lift Every Voice: Constructing Christian Theologies from the Underside*, edited by Susan Brooks Thistlethwaite & Mary Potter Engel, 146-158. Maryknoll: Orbis Books, 1998.

Williamson, Paul R., *Sealed with an Oath: Covenant in God's Unfolding Purpose*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2007.

Wirzba, Norman, *The Paradise of God: Renewing Religion in an Ecological Age*. New York: Oxford University Press, 2003.

White, Lynn T., Jr., "The Historical Roots of Our Ecological Crisis." *Science* 155 (1967): 1203-1207.